
NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08159584 9

1. No subject

Alfred B Street

Schenectady

Written this night of the
seventeenth October 1823.
Sunday evening

A B Street

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI PRIORES QUINQUE:

IN USUM

JUVENTUTIS ACADEMICÆ.

EDITIO SECUNDA UTICÆ.

UTICÆ:
EXCUDEBAT WILLIAM WILLIAMS.

MDCCCXVIII.

LIBER PRIMUS.

EPITOME.

I. II. ADVENTUS Æneæ in Italiam, et res ab eo gestæ referuntur. III. Ascanii regnum Albæ, et deinceps Silviorum. IV. Numitoris filia, a Marte compressa, nati Romulus et Remus. V. Amulius obtruncatus. VI. Urbs a Romulo condita. VII. VIII. Senatus lectus. IX. Cum Sabinis bellatum. X. Opima spolia Jovi Feretrio lata. XIII. Populus in curias divisus. XIV. XV. Fidenates et Vejentes victi. XVI. Romulus consecratus. XVIII. &c. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. XXII. &c. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. XXV. Posthæc trigeminorum pugna. XXVI. Horatius absolutus. XXVIII. Metti Fuffetii supplicium. XXIX. Alba diruta. XXX. Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. XXXI. Ad postremum fulmine Tullus absumptus. XXXII. Ancus Martius ceremonias, a Numa institutas renovavit. XXXIII. Latinis victis, et ad civitatem ascitis, montem Aventinum assignavit; Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. Pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit, fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. XXXIV. Eo regnante, Lucumo Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; et post mortem Anci regnum excepit. XXXV. Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit. XXXVI. Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiae causa Atti Navii Auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret effici posset; quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. XXXVII. Sabinos præterea acie vicit. XXXVIII. Urbem muro circumdedit, cloacas fecit. XL. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. XLI. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. XLII. XLIII. Vejentes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. XLIV. Pomœrium protulit; colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. XLV. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. XLVII. XLVIII. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, quum regnasset annos quadraginta quatuor. XLIX. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrem, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. L. LI. Turnum Herdonium fraude interemit. LIII. Bellum cum Volscis gessit. LIV. Et ex eorum præda templum Jo-

vi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere; quorum aræ moveri non potuerunt. LV. Filii Sexti Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. LVI. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, et terram osculatus est, idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, (quæ vocato patre ad se Tricipitino et viro collatino, obtestata ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit.) LIX. Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. LX. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

LIBER I.

PREFATIO.

FACTURUSNE operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec si sciam, dicere ausim: quippe qui, cum vaterem, tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte, et ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinnatibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contrà hoc quoque laboris præmium petam, ut me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certè dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, et partum et auc tum imperium sit. Labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus

preventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri; inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias; inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam civitatem tam seræ avaritia, luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit, adeò, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptatis desiderium perluxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiendæ rei absint. Cum honis potiùs ominibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperus darent.

I. JAM primum omnium satis constat, Troja capta, in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus, Ænea Antenoreque, et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras; et in quem primùm egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est; gens universa Veneti appellati. Ænean, ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse; inde in Siciliam quærentem sedes delatum; ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse; Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, præter arma et naves superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est: alii, prœlio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse, tradunt alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocâsse ad colloquium: percunctatum deinde, qui morta-

les essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in argrum Laurentem exîssent? Postquam audîerit multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem admiratum, gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam: Ænean apud Latinum fuisse in hospitio: ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data: ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægrè patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit; victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt; qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quàm satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere; fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui implêsset; tamen, quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen; Jovem indigitem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat; tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit; tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero st-

tit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major quàm hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius ubicunque et quacunque matre genitus (certè natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit. Novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni; tantùm tamen opes, creverant, maximè fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat; is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnârunt. Latino Alba, ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto inperio, regnat. Aventino fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. Is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat; is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat. Addit sceleri scelus. Stirpem fratris virilem interimit. Fratris filiæ Rheæ Silviæ, per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ erigo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctur culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant, Sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus super

ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio,in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem Alveam, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse; eam summissas infantibus adeò mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatum putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnis, venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumpto, jam nonferas tantùm subsistere, sed in latrones, præda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere; et cum his crescente indies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et à Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, deinde Pallatium, montem appellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lycēum Pana venerantes per lusum atque lasciviam currerent. Quem Romani deinde vocârunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se difendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri; inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. Necessitas prior venit. Ita metu sebactus, Romulo rem aperit. Fortè et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audîssetque geminos esse fratres, comparando et ætatem eorum, et ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria

nepotum; sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit; et à domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. Ita regem obstruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præcidio armisque obtinendam avocâsset, posteaquam juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutâssent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ; et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. Ad id pastores quoque accesserant; qui omnes facilē spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut, Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consaltaverat. Tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. Ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, "Sic deinde, quicunque alius transiliet mœnia mea") interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit, sacra Diis aliis Albano ritu; Græco Herculi, ut ab Evandro in-

stituta erant, facit Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira specie abegisse memorant; ac prope Tiberim fluvium, quă, præ se armentum agens, nando trajecerat, laco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via, procubuisse. Ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet, (quia si agendo armentum in speluncam compulisset, Ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant) aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrâsset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eò vestigia ferrent; quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porrò armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. Quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponesso, auctoritate magis, quàm imperio, regebat loca; venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen partremque ac patriam accepit; "Jove nate, Hercules, salve, inquit; te mihi mater, veridica interpres Deûm, aucturum cælestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat." Dextra Hercules data, "accipere se omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata," ait. Ibi tum primum, bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familæ maximē inclytæ ea loca incolebant factum. Fortē ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adesis, ad cæteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus

fuet, ne extis solennium vescerentur. Portitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt; donec, tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit; quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cætero habitu se augustiorem, tum maximè lictoribus duodecim sumptis, fecit.—Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruscis fiinitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet; et ita habuisse Etruscos, quòd, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui obscurum atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam ē terra sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, Asylum aperit. Eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit; idque primum ad cœptam magnitudinem robores fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. Centum creat senatores; sive quia is numerus satis erat; siue qvia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certē ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeò erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitmis connubia essent.—Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent; "Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci; deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos

affuisse, et non defuturam virtutem; proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere." Nusquam benignè legatio audita est; adeò simul spernebant, simul tantum in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, "Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore." Ægrè id Romana pubes passa, et haud dubiè ad vim spectare res cœpit; cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri solennes. Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet; quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis, maxime proxime quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eò mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis; signoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars fortè, ut in quem quæque inciderat, raptæ. Quasdam formâ excellente primoribus Patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longè ante alias specie ac pulchritudine insignem, à globo Talassii cujusdam raptam ferunt, multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum; indè nuptialem hanc vocem factam. Terbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor; sed ipse Romulus circuibat docebatque, "Patrum id superbiâ factum, qui connubium finitimis negâssent,; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Mollirent modò iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam; eòque melioribus usuras viris, quòd annixurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium." Accedebant blanditiæ virorum, factum pur-

gantium cupiditate atque amore; quæ maximè ad mulieb ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant; at rap rum parentes tùm maximè sordidâ veste, lacrymisque querelis civitates concitabant. Nec domi tantùm indign tiones continebant, sed congregabantur undique ad Tit Tatium, regem Sabinorum; et legationes eò quòd maxim Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæn enses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus juriæ pars pertinebat. Lentè agere iis Tatius Sabiniq visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum p rant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro a dore irâque Cæninensium, satis se impigrè movent. I per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetu facit. Sed effusè vastantibus fit obvius cum exercitu Rom ulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse exercitum fundit, fugatque; fusum persequitur; regem in prælio obtruncat, et spoliat; duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ips cùm factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud mi nor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apt ferculo gerens, in Capitolium ascendit; ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo; "Jupiter Feretri," inquit, "hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumpque iis regionibus, quas modò animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent." Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est; ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, quâ laturos eò spolia posteros nuncupavit; nec, multitudine compotum ejus doni vulgari laudem: bina postea, inter tot annos. tot bella, opima parta sunt spolia; adeò rara ejus fortuna decorus fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occasionem ac solitudinem, hostiliter in fines Romanos incursionem facit; raptim et ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes; oppidum captum; duplicique victoriâ ovantem Romulum Hersilia conjunx, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus, earum det veniam, et in civitatem accipiat; ita rem coalescere concordiâ posse. Facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum infe-

rentes. Ibi minus etiam, quòd alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utròque coloniæ missæ; plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent; et Romam inde frequenter migratum est à parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit; nihil enim per iram aut cupiditatem actum est; nec ostenderunt bellum priùs, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat; aquam fortè ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere; seu ut vi capta potiùs arx videretur, seu prodendi exempli causâ, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulæ, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magnâ specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eô scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt qui eam, ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, directò arma petîsse dicant; et fraude visam agere, suâ ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini; atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complêsset; non priùs descenderunt in æquum, quàm, irâ et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus et ipse turbâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, "Jupiter tuis," inquit, "jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci; arcem jam scelere emptam Sabini habent; inde huc armati, superatâ mediâ valle, tendunt.— At tu, pater Deûm hominumque, hinc saltem arce hostes; deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tuâ præsenti ope servatam urbem esse, voveo." Hæc precatus, veluti si sensisset auditas preces, "Hinc," inquit, "Romani Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet." Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi; ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Ro-

manos, toto quantum foro spatium est; nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, "Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris." In eum, hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettus pugnabat; eò pelli faciliùs fuit; pulsum Romani persequuntur; et alia Romana acies, audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit; adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in mediâ convalle duorum montium redintegrant prœlium; sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuriâ bellum ortum erat, crinibus passis scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, "ne se sanguine nefando soceri generique respergerent; ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras; nos causâ belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus; meliùs peribimus, quàm sine alteris vestrûm viduæ aut orbæ vivemus." Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies; inde ad fœdus faciendum duces prodeunt; nec pacem modò, sed et civitatem unam ex duabus faciunt; regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profundâ emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellârunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquantò numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt, Ramenses ab Romulo, ab Tito Tatio [1] Tatienses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est. In-

1 *Vel Titionses.*

de non modò commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant; quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit; nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægrè quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit; ut tamen expiarentur legatorum injuræ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat; aliud multò propiùs, atque in ipsis prope portis, bellum ortum.—Fidenates, nimis vicinas propè se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere; juventute armatâ inmissâ, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur; tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit; castra à Fidenis mille passuum locat; ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit; et quum, velut inter pugnæ fugæque consilium, trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt; multòque effusiùs (quippe verâ fugâ) qui simulantes paulò antè secuti erant, oppidum repetebant; non tamen eripuere se hosti; hærens in terga Romanus, priùs quàm fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quàm justi more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes. Vejos rediere; Romanus contrà, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit; quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Vejentes audivere: obviàm egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs, rex Romanùs vicit; persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe validâ muris ac situ ipso munitâ abstinuit; agros rediens vastat. ulciscendi magis, quàm prædæ studio. Eâque clade, haud minùs quàm adversâ pugnâ subacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis in centum annos induciæ datæ. Hæc fermè, Romulo regnante, domi militiæ gesta; quorum nihil absonūm fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ; ab illo enim profectu viribus datis tantùm valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet; multitudini tamen gratior fuit quàm patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis; trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solùm, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellâ; tamen, velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde à paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent; pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent; manavit

enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides; namque Proculus Julius, solicita civitate desiderio regis, et infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. "Romulus," inquit, "Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapsus, se mihi obvium dedit; quum, perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contrâ intueri fas esset; abi, nuncia, inquit, Romanis, cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant; sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. Hæc, inquit, locutus, sublimis abiit." Mirum, quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei fuerit; quàmque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat; nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones; inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circà civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur; et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant; decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et lictoribus erat; quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat; annuumque intervallum regni fuit; id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos; nec ultrà nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultrò rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summâ potestate populo permissâ, ut non plus darent juris, quàm detinerent; decreverunt enim, ut, cùm populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent; hodieque in legibus m

tratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi ademptâ; priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocatâ; "Quod bonum, faustum, felixque sit," inquit, "Quirites, Regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient." Adeò id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent juberentque, ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque eà tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat; consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoram edunt; quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdam ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis: instructumque non tam peregrinis artibus, quàm disciplinâ tetricâ ac tristi veterum Sabinorum; quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurató urbe condendâ regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit; inde ab augure (cui deinde, honoris ergo publicum id perpetuumque sacerdotium fuit.) deductus inarcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextrâ manu baculum sine nodo aduncum tenens quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quò longissimè conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextrâ in caput Numæ impositâ, precatus est ita; "Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti

tua signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci." Tum peregit verbis auspicia, quæ miti vellet; quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat; quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militiâ animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum, ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit; apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circa omnes populos, significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit; semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum; iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique partâ. Clauso eo, quum omnium circà finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primùm, rem ad multitudinem, imperitam et illis seculis rudem, efficacissimam Deorum metum injiciendum ratus est; qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse; ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primùm, ad cursum lunæ in duodecim menses describit annum; quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desunque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigessimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis, dies congruereunt. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maximè, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quàm Numæ, similes reges putabut fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis desererentur flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit insignique eum veste et curuli regiâ sellâ adornavit: huic duos flamines adjecit; Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vest legit, Albâ oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum; his, ut asiduæ templi antistites essent, stipendi-

um de publico statuit; virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, et super tunicam æneum pectori tegumen; cœlestiaque arma, quæ ancilla appellantur, ferre, ac per urbem ire canantes carmina cum tripudiis solennique saltatu, jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit; ut esset, quò consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes modò ceremonias, sed justa quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu missa, susciperentur atque curarentur; ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni à vi et armis conversâ, et animi aliquid agendo occupate erant, et Deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœléste Numen videretur, eâ pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent; et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarant; tum finitimi etiam populi, qui antè, castra, non urbem, positam in medio ad solicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aquâ; quò quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quòd earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et soli Fidei solenne instituit; ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi jussit, manuque ad digitos usque involutâ rem divinam facere; significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quàm regni. Ita duo deinceps reges, alius aliâ viâ, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta reg-

navit annos: Numa tres et quadraginta. Tam valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugnà adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solùm proximo regi dissimilis, sed ferocior etam Romulo fuit; tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Fortè evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ; utrinque legati ferè sub idem tempus ad res repetandas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quàm mandata, agerent; satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis socordiùs res acta; excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant: tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant; hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi, omnium ignari, primùm purgando terunt tempus. "Se invitos quicquam, quod minùs placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi; res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos." Ad hæc Tullus. "Nunciate, inquit, regivestro, regem Romanum Deos facere testes, uter priùs populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli."

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summâ ope parabatur, civili similimum bello, proprè inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Trojâ, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit; quòd nec acie certatum est; et, tectis modô dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere; castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossâ circumdant; fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob be-

lum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum; ducit, quàm proximè ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio; si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum quæ nihilo minùs ad rem Romanam, quàm ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit; exeunt contrà et Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus; "Injurias, et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audîsse videor; nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre; sed, si vera potiùs quàm dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosquè populos ad arma stimulat. Neque, rectē, an perperàm, interpretor; fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit; me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim. Etrusca res quanta circa nos teque maximè sit, quò propiores vos, hoc magis scis. Multum illi terrâ, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam, non contenti libertate certâ, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, quâ utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit." Haud displicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Fortè in duobus tum exercitibus erant trigemeni fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior; tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utròque trahunt; plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent; hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro; ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur; tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, cæterùm eo-

item modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit. "Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferrire?" jubente rege, "Sagmina," inquit, "te, Rex, posco." Rex ait, "Puram tollito." Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit; postea regem ita rogavit. "Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?" Rex respondit. "Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio." Fecialis erat M. Valerius, patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbenâ caput capellosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis. "Audi," inquit, "Jupiter; audi pater patrate populi Albani; audi tu populus Albanus; ut illa palam prima postrema ex illis tabulis ceràve recitata sunt sine dolo malo, utique ea hîc hodie rectissimè intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito; ut ego hunc porcum hîc hodie feriam, tantoque magis ferito quanto magis potes pollesque." Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV, Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, "Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus," feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Confederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ, expertes; quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum: itaque ergo erecti suspensique in minimè gratum spetaculum animo intenduntur. Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horor ingens spectantes perstringit, et, neutrò inclinatâ spe, torbebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera

quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt; ad quorum casum quum conclamâsset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox; ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum resiciens videt magnis intervallis sequentes, unum haud procul ab sese abesse; in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat; tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, romani adjuvant militem suum: et ille defungi prœlio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant, alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti; nec illud prælium fuit. Romanus exsultans, "Duos," inquit, "fratrum manibus dedi, tertium causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo." Malè sustinenti arma gladium supernè jugulo defigit: jacencem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt: eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra extant, quo quisque loco cecidit; duo Romana uno loco propiùs Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat, usurum se eorum operâ, si bellum cum Vejentibus foret; ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis incre-

pans, transfigit puellam. "Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum," inquit, "oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem." Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat; tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium supplicii auctor esset, concilio populi advocato, "Duumviros," inquit, "qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio." Lex horrendi carminis erat. "Duumviri perduellionem judicent. Si à Duumviris provocârit, provocatione certato, si vincent, caput obnubito, infelici arbori reste suspendito, verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium." Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur eâ lege, ne innoxium quidem, posse, quum condemnâssent; tum alter ex his, "P. Horati, tibi perduellionem judico," inquit, "I, lictor, colliga manus." Accesserat lictor, injiciebatque laqueum; tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, "Provoco," inquit, ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare; ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo antè cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, "Hunccine," aiebat, "quem modò decoratum ovantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomœrium, modò inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomœrium, modò intra sepulchra Curiatiorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum à tanta fœditate supplicii vindicent?" Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quàm jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo, lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecuniâ publicâ. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. Id

hodie quoque publicè semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; et, quoniam recta consilia haud benè evenerant pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quàm virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerundum alios concitat populos; suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè descîssent, Tullus Metto, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit; ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu; in sinistro Fidenates propiùs montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos; Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei; nec manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subîsse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires.—Miraculo primò esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt; inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori; equitem clarâ increpans voce, ut hostes exaudirent, "redire in prœlium" jubet: "nihil trepidatione opus esse, suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant," idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitùs intersepsit; qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eò acriùs pugnant. Terror ad hostes transit; et audiverant clarâ voce dictum: et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latinè sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab ef-

fusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quò postquam fuga inclinavit: alii, arma fœdè jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur; contrà Tullus Mettum benignè alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet; sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. Hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio; centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur.—Tum ita Tullus infit; "Romani, si unquam antè aliàs ullo in bello fuit, quòd primùm Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum id prœlium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quàm, quæ dimicatio major atque periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiēre ad montes; nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit; ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur à certamine animus; et hostibus, circumveniri se à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est; ducem secuti sunt; ut et vos, si quò ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero." Centuriones armati Mettum circumcistunt; rex cetera, ut orsus erat, peragit. "Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat." Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus; "Mette Fuffeti," inquit, "si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina à me adhibita es-

set. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Ut igitur paulò antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis." Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettum; deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, quâ inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit; in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deindè ductæ ad diruendam urbem; quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum. effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi captâ. clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammâque miscet; sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent. quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vèro jam équitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent; jam continens agmen migrantium impleverat vias; et conspectus aliorum mutuâ miseratione integrabat lacrimas; vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo; unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis; duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons; et, quò frequentiùs habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quo-

que pars reipublicæ cresceret, legit Tullios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios; templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est; et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiduciâ virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti, ea tempestate, secundum Etruscos, opulentissimæ viris armisque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus, ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos, querebatur: Sabini, suos priùs in lucum confugisse, ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parùm memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Vejentes. Inde, ob residuas bellorum iras maximè sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere; et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt; valuitque apud Vejentes (nam de ceteris minùs mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma in ferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit; ubi et peditum quidem robore, cæterùm equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repentè invectis turbati ordines sunt Sabinorum; nec pugna deindè illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est, in Monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant; et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunæ, fit, obirati, cultum reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est seu voce cœlesti ex Albano monte missâ, (nam id quoque traditur), seu aruspicum monitu; mansit certè solenne, ut,

quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multò post pestilentiâ laboratum est; unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies debatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quàm domi, juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere animum, repentè omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret; vulgò jam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse; sed non ritè initum aut curatum id sacrum esse; nec solùm nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed irâ Jovis, solicitati pravâ religione, fulmine ictum cum domo conflagrâsse. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat; hique interregem nominaverant, quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filiâ ortus, Ancus Marcius erat; qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ memor, et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; longè antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, in album relata, proponere in publico jubet; inde et civibus otii cupidis et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos; et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbè responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et, Numæ, et Romuli memor; et, præterquam quòd avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facilè habiturum; tentari patientiam, et tentatam contemni; temporaque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut ta-

men, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen est) "Audi, Jupiter," inquit, "audite, fines," (cujuscunque gentis sunt, nominat) "audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, justè piéque legatus venio, verbisque meis fides sit." Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit. "Si ego injustè impiéque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam siris esse." Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit. "Audi, Jupiter, et tu Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum," (quicunque est, nominat) "injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur." Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat. "Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic," inquit ei, quem primum sententiam rogabat, "quid censes?" Tum ille: "puro pioque duello quærendas censeo, itaque consentio consciscoque." Inde ordine alii rogabantur; quandóque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, et, non minùs tribus puberibus præsentibus, diceret. Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quòd populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romana Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facio-

que." Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat.—Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum; moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandatâ curâ sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regem priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit: et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implêssent; Aventinum novæ multitudini datum; additi eódem haud ita multò post, Tellenis Ficanâque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini; eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremò, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiù ibi Marte incerto, variâ victoriâ, pugnatum est; nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connixus Ancus, acie primùm vincit; inde, ingenti prædâ potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopiâ loci, sed ne quando ea arx hostium esset; id non muro solùm, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primùm in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperàm facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ mediâ urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita; salinæ circà factæ, egregièque rebus bello gestis, ædis Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrinâ stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus

quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ductâ, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt.—Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres. Aruns prior, quàm pater, moritur; uxore gravidâ relictâ. Nec diu manet superstes filio pater; qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem, in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contrà, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, et quæ haud facilè iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advenâ ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimùm visa; in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro; regnâsse Tatium Sabinum; arcessitum in regnum Numam à Curibus; et Ancum Sabinâ matre ortum, nobilemque unâ imagine Numæ esse. Facilè persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantùm patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat; ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert; superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit. Inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgò Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet; eam alitem eâ regione cœli et ejus Dei nunciam venisse; circa summum culmen hominis auspicium fecisse; levâsse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domiciloque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant; et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est; notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextrèque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis belli domique interesset; et, per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloriâ par. Jam filii prope puberem ætatem erant; eò magis Tarquinius instare, ut quàm primùm comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit; isque primus et petîsse ambitiosè regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: "Quum, se non rem novam petere; quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet; et Tatium non ex peregrino solùm, sed etiam ex hoste, regem factum; et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultrò accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrâsse; majorem partem ætatis ejus, quâ civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quàm in vetere patria, vixisse; domi militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantîa in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certâsse." Hæc eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est; nec minùs regni sui firmandi quàm augendæ reipublicæ, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati; factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Appiolas vi cepit; prædâque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revectâ, ludos opulentiùs instructiúsque, quàm priores reges, fecit. Tum primùm circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est; loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maximè acciti; solennes deinde annui mansere ludi, Romani magnique variè appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeóque ea subita res fuit, ut priùs Anienem transierent hostes, quàm obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est; et primò dubiâ victoriâ, magnâ utrinque cæde, pugnatum est. Reductis deinde in castra

hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclytus eâ tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, "Agedum," inquit, "divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio." Quum ille, in augurio rem expertus, profectò futuram dixisset. "Atqui hoc animo, agitavi," inquit, "te novaculâ cotem discissurum; cape hæc, et perage quod aves tuæ fieri posse portendunt." Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad levam curiæ fuit; cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicatò gereretur; concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit; numero alterum tantum adjecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modò sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt; quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctâ, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quòd viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent; ventoque juvante accensa ligna, et pleraque, in ratibus impacta, sublicis quum hærerent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis; effusis eadem fugam impediit; multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere; quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, priùs penè quàm nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit; utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subitò in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus

in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porrò in agrum Sabinum exercitum inducere; et, quanquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite; iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus; deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit. "Estisne vos legati oratoresque, missi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio." Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit; inde priscis Latinis bellum fecit; ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quàm quantâ mole gesserat bella; ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quâ nondum munierat, cingere parat; et infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facilè evehebant aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat; et aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges; et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum; sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec suâ sponte experrectus esset.— Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in se-

cretum viro Tanaquil. "Viden' tu puerum hunc," inquit, "quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ; proinde materiem ingentis publicè privatimque decoris omni indulgentiâ nostrâ nutriamus." Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facilè, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ; nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ullâ arte conferri potuit; filiamque ei suam Rex despondit. Hic, quacunque de causa, tantus illi honos habitus credere prohibet servâ natum eum, parvumque ipsum servîsse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo à parvo eductum, in caritate atque honore fuisse; fortunam matris, quòd captâ patriâ in hostium manus venerit, ut servâ natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modò civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensiùs his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porrò ad servitia caderet; ut in eadem civitate post centesimum ferè annum, quàm Romulus, Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servâ natus possideat; tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quàm in Servium, eos stimulabat; et quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quàm privatus; tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, qui-

bus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quàm potuere tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt; inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primò uturque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coërciti ab lictore, et jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit; relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circà erant, excēpissent, illos fugientes lictores comprehendunt; clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit; simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat; simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio properè accito, quum penè exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. "Tuum est," inquit, "Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma: nunc expergiscere verè. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subitâ consilia torpent, at tu mea sequere." Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur. Jubet "bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu; ferrum haud altè in corpus descendisse; jam ad se redisse. Inspectum vulnus absterso cruore; omnia salubria esse; confidere, propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse.—Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia esse." Servius cum trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat; itaque, per aliquot dies, quum jam expirâsset Tarquinius, celatâ morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit; tum demum palam facto, et comploratione in regia ortâ, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem,

et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quàm privatis, munire opes, et ne, qualis Anci liberûm animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarqninii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportunè ad præsentis quietem statûs bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii; fusoque ingenti hostiam exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longè maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interducet, posteri famâ ferrent. Censum enim instituit, rem saluberriman tanto futuro imperio; ex quo belli pacisque munia non viritim, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque, et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut marjorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati.—Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent; juvenes, ut foris bella gererent; arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent; tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent; datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginiti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, et præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit; totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatium factæ; nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantùm ademptæ. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ; arma mutata, nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ; fundas lapidesque missiles hi secum gerebant; in his accensi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Ur

decim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit; inde una centuria facta est, immunis militiâ. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus; non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant Reges) viritim suffragium eâdem vi eodemque jure promiscuè omnibus datum est; sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ; ibi si variaret, quod rarò incidebat, ut secundæ classis vocarentur; nec fere unquam infrà ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire: quadrifariam enim urbe divisâ regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo; nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio primâ luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit; idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque; inde deinceps auget Esquilias; ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem; ita pomœrium, profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quâ murum ducturi erant, certis circà terminis inauguratò consecrabant; ut ne-

que interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quàm quòd murus post id, pomœrium Romani appellârunt; et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantùm termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Auctâ civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum; id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent.— Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est; et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolâsset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur. "Quidnam tu, hospes, paras?" inquit, "incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu antè vivo perfunderis flumine? infimâ valle præfluit Tiberis." Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem; id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliatâ prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, "vellent, juberentne, se reg-

nare ?" tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit; immò eò impensiùs, quia de agro plebis adversâ Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tulliâ inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, et ipsæ longè dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortunâ, credo, populi Romani quò diuturnius Servii regnum esset; constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum; spernere sororem, quòd virum nacta muliebri cessaret audaciâ. Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè fit malum malo aptissimum; sed initium turbandi omnia à femina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectiùs viduam et illum cœlibem futurum fuisse contendere, quàm cum impari jungi, ut elanguescendum alienâ ignaviâ esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat; celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius et Tullia minor, prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum verò in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse; jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus; nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. "Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret; defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quàm sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem appello; sin minùs, eò nunc pejùs

mutata est res, quòd isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retrò ad stirpem, fratri similior, quàm patri." His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest; si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare, minorum maximè gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes; tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere; postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit; inde, omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus. "Servum, servâque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupâsse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse; omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinâsse in primores civitatis; instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magnâ voce. "Quid hoc," inquit, "Tarquini, rei est? quâ tu audaciâ, me vivo, vocare ausus es Patres? aut in sede considere mea?" Quum ille ferociter ad hæc, "Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem filium regis regni hæredem; satis illum diu per licentiam eludentem insultâsse dominis;" clamor ab utriusque fautoribus oritur, et

concursus populi, fiebat in curiam; apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsâ cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque è curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium, vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum; carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum; evocavit virum è curia; regemque prima appellavit; à quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextrâ in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit.—Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est; Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui; quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterùm id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepulturâ prohibuit, "Romulum quoque insepultum perîsse" dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit; conscius deinde, malè quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit; neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus

incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat; perque eam causam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud, quàm prædam, sperare posset.—Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quò contemptior paucitate ipsâ ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit; domesticis consiliis rempublicam administravit; bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit, diremitque.—Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset; neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, jungebat.—Octavio Mamilio Tusculano, (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulixe Deaque Circe oriundus;) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Taqruinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit; esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes primâ luce: ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo antè quàm sol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; "Haud mirum esse, Superbo inditum Romæ cognomen;" (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen, eum appellabant) "an quicquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse; tentari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio, sit credere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros; neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse, qui indixerit, observet." Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad

Tarquinium salutandum; qui, silentio facto, monitus à proximis, ut purgaret se, quòd id temporis venisset, "Disceptatorem," ait, "se sumptum inter patrem et filium; curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse; et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset." Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt; dixisse enim, "Nullam breviorem esse cognitionem, quàm inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse; ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quàm videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret; et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso cremine insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret; ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulò ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, "moram suam hesternam, velut Deorum quâdam providentiâ illatam," ait, "saluti sibi atque illis fuisse; ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio; dilatam rem esse, quòd auctor concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum; id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant." Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesterna, et mora Tarquinii; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cætera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enim vero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ; et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur.—Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictâ causâ, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ

Ferentinæ, crate supernè injectâ saxisque congestis mergerentur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio meritâ pœnâ affecissent, ita verba fecit. "Posse quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterùm se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut renovetur id fœdus; secundâque potiùs fortunâ populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco priùs, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur." Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat; ceterùm et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis; ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit; quin eâ arte æquâsset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit; ubi quum dividendâ prædâ quadraginta talenta argenti aurique reffecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremò minimè arte Romanâ, fraude ac dolo, aggressus est; nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; "Jam ab alienis in suos

vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiæ tædere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quòd si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum amarque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum."— Quum, si nihil morarentur, infensus irâ porrò inde abiturus videretur, benignè ab Gabinis excipitur; vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremò sæviturum, si alia desit. Sibi verò gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi; ubi, quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi vires nôsset, sciretque, invisam profectò superbiam rigiam civibus esse, quam ferri ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, insciâ multitudine quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere; apud milites verò obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum è suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vallet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. Rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio

filii; ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfectâ, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque videret, refert: seu irâ, seu odio, seu superbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emisisse.— Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit: primores civitatis, criminando alios apud populum, alios suâ ipsos invidiâ opportunos interemit; multi palam; quidam, in quibus minùs speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemptorum divisui fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit; quorum erat primum ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera à ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi à Tatio rege, primùm in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata, inaugurataque postea fuerunt. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen augiriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est; caput humanum integrâ facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat; idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere; eò magis Fabio, præterquam quòd antiquior est, crediderim, quadraginta ea sola talenta fuisse; quàm Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam

rem scribit, summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecuniâ solùm ad id publicâ est usus, sed operis etiam ex plebe; qui quum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, se templa Deûm exædificare manibus suis: quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquantò majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latiùs imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terrâ marique. Hæc agenti portentum terribile visum; anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsus regis non tam subito pavore perculit pectus, quàm anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantùm vates adhibirentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit; neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas eâ tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti; comes his additus L. Junius Brutus, Tarquiniâ sorore regis natus, juvenis longè alius ingenio, quàm cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audîsset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium veriùs, quàm comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: "Imperium sum-

mum Romæ habebit, qui vestrûm primus, ô juvenis, osculum matri tulerit." Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictis fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redîssent, matri osculum daret, sorti permittunt.—Brutus, aliò ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summâ vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens, eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestos etiam, quòd se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset; ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus erant; primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis commessationibusque inter se terebant; forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis; inde certamine accenso, Collatinus negat, "verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris prestet Lucretia sua. Quin, si vigor juventé inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis." Incaluerant vino; "age sane," omnes; citatis equis advolant Romam. Quò quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte serâ deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit; adveniens vir Tarquiniique excepti benignè; victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit; tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit; ubi exceptu-

benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circà, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistrâque manu mulieris pectore oppresso, "Tace, Lucretia," inquit, "Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem."—Quum pavida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum; ubi obstinatum videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant; ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt; adventu suorum lacrimæ obortæ; quærentique viro, "Satin salvæ? minimè," inquit; "quid enim salvi est mulieri, amissâ pudicitiâ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterùm corpus est tantùm violatum, animus insons; mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore: Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium." Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti; mentem peccare, non corpus: et, unde consilium abfuerit, culpam abesse. "Vos," inquit, "videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero, nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet."—Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, "Per hunc," inquit, "castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe,

ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsequuturum; nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum." Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant; totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest: sequitur et cetera juventus. Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit: rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temerè esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quò simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset: addita superbia ipsius regis, miseriæque et labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ: Romanos homines, victores omnium circà populorum opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultrò nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam antè ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quâcun-

que incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus.

LIBER SECUNDUS.

EPITOME.

I. BRUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros. II, &c. Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, et civitate cedere. V. Bona regum diripi jussit; agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est; adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit; servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit; ex cujus nomine vindicta est appellata. VI. Quum adversus reges, qui, contractis Vejentium et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est. VII. Eumque matronæ annum luxerunt. VIII. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. IX. X. Porsena, Rex Clusinorum bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset; ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. XII. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio; qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrâsset, occiso scribâ, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis; quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. XIII. Ex quibus virgo una Clœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit; et, quum reddita esset, à Porsena honorificè remissa, equestri statuâ donata est. XVI. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit; ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una.— XIX. XX. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Posthumius dictator prosperè pugnavit apud lacum Regillum. XXIII, &c. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. XXXIII. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et operâ C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. XXXVI, &c. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lecticà eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. XXXIX. XL. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, et missi ad eum primùm legati, postea sacerdotes, frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater et Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. XLI. Lex agraria primùm lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. XLII, &c. Oppia, virgo vestalis, ob incestum viva defossa est. XLVI, &c. Quum vicini hostes Vejentes, incommodi magis, quàm graves,

essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cœsi sunt uno impubere domi relicto. LVIII. LIX. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumaciâ exercitûs malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. LX, &c. Res præterea adversum Volscos, et Æquos, et Vejentes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

I. LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat; nam priores ita regnârunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur; neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certè impunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociâsset? Dissipatæ res nondum adultæ discordiâ forent; quas fovit tranquilla moderatio imperii, eóque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quàm quòd deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere: id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collegâ, fasces habuit; qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quò plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradûs lectis, ad trecentorum summam explevit; traditumque inde fertur, ut in senatem vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent; conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura; et, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret; ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. "Nimium Tarquinios regno assuêsse; initium à Prisco factum. Regnasse deinde Servium Tullium; ne intervallo quidem facto, oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium; velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere; non placere nomen; periculosum libertati esse." Hic primò sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primùm jusjurandum populi recitat; "Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summâ ope tuendum esse; neque ullam rem, quæ eò pertineat, contemnendam.— Invitum se dicere hominis causâ; nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solùm in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu," inquit, "tuâ voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solùm reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munificè augebunt. Amicus abi: exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum." Consuli primò tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant; et ceteri quidem movebant minùs: postquam Sp. Lucretius, major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additâque aliâ insuper ignominiâ, acciderent, abdicavit se consulatu; rebusque suis omnibus Lavinium translatis civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis ex-

sules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit; ceterùm, id quod non timebant, per dolum ac proditionem propè libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolecentium Tarquiniorum assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. "Regem hominem esse, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit; esse gratiæ locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse; inter amicum atque inimicum discrimen nôsse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quàm potenti; nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris; periculosum esse, in tot humanis erroribus solâ innocentiâ vivere." Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus bona tantùm repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit; ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent.— Interim legati alii alia moliri, apertè bona repententes, clam recuperandi regni consilia struere; et, tanquam ad id, quod age videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant; à quibus placidè oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque; eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt; præterea et nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur; nam aliter quî credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinios proficisceren-

tur, et cœnatum fortè apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi; sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat; postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent; proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est; et quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, res integra refertur ad Patres; illi victi irâ vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regiâ prædâ, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi; quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aquâ, ut mediis caloribus solet; ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim, et aliis, quæ fert temerè flumen, eodem invectis, factam; postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati preditores, sumptumque supplicium, conspectius eò, quòd pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilisimi juvenes; sed à ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non pœnæ magis homines, quàm sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimùm anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cedunt, securique feriunt; quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus, spectaculo esset, eminente ânimo patrio inter publicæ pœnæ ministeri-

um. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primùm dicitur vindictâ liberatus: quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio irâque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes: orare maximè Vejentes Tarquinienses que, "ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modò regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregrè in regnum Romam accitos; se regem, augentem bello Romanum imperium, à proximis sceleratâ conjuratione pulsum: eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset.—Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum." Hæc moverunt Vejentes; ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explor[andum] cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eq[ues] [h]ostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur.—Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse; deinde jam propiùs ac certiùs facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, "Ille est vir," inquit, "qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores adeste." Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avidè itaque se certamini offert; adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per par-

mam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint: simul et cetera equestris pugna cœpit; neque ita multò post et pedites superveniunt. Ibi variâ victoriâ, et velut æquo Marte pugnatum est; dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Vejentes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissâ irritâ re nocte ambo exercitus, Vejens Tarquiniensisque, suas quisque, abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ; silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, "Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum." Ita certè inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit: collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit; sed multò mujus morti decus publica fuit mœstitia, eò ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pucicitiæ fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat; quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et ædificabat in summa Velia; ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgò creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad consilium populo, summissis fascibus in concionem escendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia; confessionemque fâctam, populi, quàm consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul "laudare fortunam collegæ, quòd, liberatâ patriâ, in summo honore, pro republica dimicans, maturâ gloriâ, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset; se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse; ex liberatore patriæ ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo," inquit, "ulla adeò à vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama

pendet? adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modò ædes, sed colli etiam subjiciam; ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus meliùs, quàm P. Valerio, creditur libertas." Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicine consulem absolverent, sed quæ adeò in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent: inde cognomen factum Publicolæ est. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inîsset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt: credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoriâ intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægriùs, quàm dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari: id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deûm nuncium incutiunt; "mortuum ejus filium esse, funestâque familiâ dedicare eum templum non posse." Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium à proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precautionem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant ibi. miscendo consilium precesque, nunc orabant, "ne se, oriundos ex Etruscis. ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur;" nunc monebant etiam, "ne orientem morem pellendi reges inultum sineret.

Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges defendant, æquari summa infimis; nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ." Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscîs ratus, Romam, infesto exercitu venit. Non unquam aliàs antè tantus terror sanatum invasit. Adeò valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen: nec hostes modò timibant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data: annonæ in primis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoriisque et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeò concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quàm infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis: alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit; ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrare hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deûm et hominum fidem, testabatur: "nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem à tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum." Vadit inde in primum aditum pontis; insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prœlium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes: duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium,

umbos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exiguâ parte pontis relictâ, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, "Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire." Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumspectant: pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, "Tiberine pater," inquit, "te sancte precor, hæc arma et hunc militem propitio flumine accipias." Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque super incidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei.—Grata erga tantam virtutem civitas fuit; statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum.—Privata quoque inter publicos honores studia eminebant; nam in magna inopia pro demesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad cusdodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret; brevique adeò infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solùm ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum: namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis postero die frequentes portâ Esquilinâ, quæ, aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quòd in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciêre perfugæ indicio; multóque plures, ut in spem universæ prædæ,

flumen, trajiciunt.* P. Valerius inde T. Herminium cum modices copiis ad secundum lapidem Gabinâ viâ occultum considere jubet; Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat; deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius portâ Næviâ cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit; hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga cædit: dextrâ lævâque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia, redditus clamor: ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fagam septis omnibus viis; finisque ille tam effusè evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortunâ tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: "Transire Tiberim," inquit, "Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populationum invicem ultor. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus." Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissima turbâ prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgò adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignerando regem semet ipse aperiret, quis esset, quò temerè traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vedentem inde, quâ per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quàm metuens: "Romanus sum," inquit, "civis: C. Mucium vocant: hostis hostem occidere volui; nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cædem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos an-

imos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem nullum prœlium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit." Quum rex, simul irâ infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret properè, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: "En tibi inquit, "ut sentias, quàm vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident;" dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit: quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, "Tu verò abi," inquit, "in te magis, quàm in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto." Tum Mucius, quasi remunerans meritum, "Quandoquidem," inquit, "est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequîsti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hâc viâ grassaremur. Mea prima sors fuit; ceteri, ut cuique ceciderit primò, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt."

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævolæ à clade dextræ manûs cognomen inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt. Adeò moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultrò ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus rostituendo impetratum; expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus compositâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causâ trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honoratâ virtute, feminæ quoque ad publica decora excitate. Et Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripâ Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit:

sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est; primò incensus irâ, oratores, Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; aliàs haud magni facere; deinde in admirationem versus, "Supra Coclites Muciosque" dicere "id facinus esse," et præ se ferre, "quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum." Utrinque constitit fides: et Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solùm, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit; ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quòd et virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimùm liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegratâ, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statuâ equestri, donavere; in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut à mitiore crevisse principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vedendi. Proximum verò est ex iis, qæ traduntur, Porsenam, discedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata, gratiam numeris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res nec opinata perculerat; arcessita deinde auxilia, et à Latinis populis, et à Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeò concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paullulum; effuséque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat,

Romam inermes et fortunâ et specie supplicum delati sunt; ibi benignè excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum.—Multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit; his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellârunt.

XV. P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremùm legati à Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt: quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim horatissimus quisque ex Patribus. "Non, quia breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potiùs delectos Patrum ad eum missos, quàm legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse; ita induxisse in animum, hostibus potiùs, quàm regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare." Rex, verecundiâ victus, "Quando id certum atque obstinatum est," inquit, "neque ego obtundam sæpiùs eadem nequicquàm agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat." Dictis facta amiciora adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit; agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditûs incisâ, exsulatum ad generum Mamilium Octaviam Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis; consules triumphârunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant; adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartùm, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, ali quantum inde virium transtulit ad Romanos; namque Attus clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab

Regillo, magnâ clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem; vetus Clauda tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multò post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein prœlio, afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippâ Menenio, P. Postumio Consulibus, moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeò exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia, et Cora, ad Auruncos deficiunt; cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœlium, quàm in prœlio, cædibus temperatum est; et cæsi aliquanto plures erant, quàm capti; et captos passim trucidaverunt; ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, Pometiam primò vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnaverunt; in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliquà aut occasione, coorti, quum plures igni, quâm ferro, armati excucurrissent, cæde incendioque cuncta complent; vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, malè gestâ re, reditum: inter multos saucios consul spe incertâ vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum irâ majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata; et quum, vineis refectis aliâque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditiò est facta; ceterùm nihilo minùs fœdè, deditâ urbe, quâm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli, triumphârunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T.

Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quòd triginta jam conjurâsse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicitâ civitate, dictatoris primùm creandi mentio orta; sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat; apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legêre; ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eò magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potiùs, quàm M. Valerium, M. filium, Volesii nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum; qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multò potiùs M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum: neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eò magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit; itaque legatos de pace mittunt; quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; "ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent;" actum tamen est de pace; impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum; tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius; nihil dignum memoriâ actum. T. Æbutius deinde et C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsesse, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit; nec ultrà bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumious dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurerunt; et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum aditum est, sustineri ira non potuit, quin

extemplo conflixerant. Ergo etiam prœlium aliquanto, quàm cetere, gravius atque atrocius fuit; non enim duces a regendam modò consilio, rem assuere, sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina; nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate et viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat; nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem et, ille concitat equum; tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugnâ excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat; eà, quòd majore pugnabat irâ ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentatem se in prima exsulum acie, domesticâ etiam gloriâ accensus, ut cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retrò in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules промo ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum presidii causâ circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant; ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prœlium iniit, integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit: hos agmine venientes T. Herminius legatus

conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tantò vi majore, quàm paulò antè magister equitum, cum hostium duce prœlium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit.—Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset: secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castóri vovisse fertur; ac pronunciâsse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrâsset; tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit.—Consules Q. Clœlius et T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minutius. His consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis.—Mortuus est Cumis, quò se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes: sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summâ ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est Idibus Maiis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat: nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; et maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hâc irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos; ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multò post Volscis levatis metu suum rediit ingenium; rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos irâ odioque ejus, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus; indicatumque est, Volscos Hernicosque porare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeò fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt: cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua; inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, "se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello, quàm in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse:" invidiamque eam, suâ sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se inforum projecit: obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, promissa barba et capili efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora, vulgò, miserantes eum, jactabant: ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscit-

antibus "unde ille habitus? unde deformitas?" quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, "Sabino bello," ait, "se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id, cumulatum usuris, primò se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremò, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse." Inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes: multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multò minaciter magis, quàm suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curiâ modò, sed etiam foro arcebat; nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibriò esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum; quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt; frequentique tandem curiâ, non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: "Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire:" quæ audita (adeò duas

ex una civivitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; "ultores superbiæ Petrum adesse" dicere "Deos:" alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potiùs, quàm solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent.— At verò curia, mœsta ac trepida âncipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi, "curæ esse Patribus," ostendit, "ut consulatur plebi, ceterùm deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse: nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bellò prævertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede priùs acceptâ, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potiùs, quàm postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse." Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, "Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quò minùs ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur." Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripentium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proximâ inde nocte Volsci, discordiâ Romanâ freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo dato: concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum noctis utrinque quieti datum. Postero die primâ luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causâ parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad

castra pavidos egit: mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum: inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit: decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes pos Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit veriùs, quàm bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse; ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat, secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit; nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturnâ, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte unâ audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat; cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur; nec procul inde cum Auruncis signa collata, prœlioque uno debellatum est.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatûs exspectabat: quum Appius, et incitâ superbiâ animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quàm asperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere; deinceps et, qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas; postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebànt consulem hæc; sed tergiversari res cogebat; adeò in alteram causam non collega solùm præceps ierat, sed omnis factio nobilium; ita, medium

se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati: plebes fallacem; brevique apparuit, æquâsse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solennia propontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni: quod facilè appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, Patresque; sed plebi creverant animi; et longè aliâ, quàm primò instituerant, viâ grassabantur. Desperato enim consulum senatûsque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant; neque decretum exaudiri consulsis præ strepitu et clamore poterat; neque, quum decrêsset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterant. Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegæ; qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quòd de credita pecunia jus non dixisset, adjicèret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet; "non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum et sua et Patrum majestatis vindicem fore." Quum circumstaret quotidiana multitudo licentiâ accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: néc cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægrè victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quàm populi clamore; adeò supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multò perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum incunt. Tum verò plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temerè ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perni-

ciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit; adeò tumultuosè excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent.— "Profectò si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, consilium. Nunc in mille curias concionèsque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum Hercule, virum, (id enim plus esse, quàm consulem,) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse." Correpti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos,) percunctarentur, decernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant; otio lascivere plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt; citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, "Ultrà decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica; libertatem unicuique priùs reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent." Consules, quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem: et apparebat atrox cum plebe certamen. Priùs itaque, quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit; tum verò ad sellas consulum propè convolavere minimus quisque natu Patrum abdicari consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus decesset.

XXIX. Utrâque re satis expertâ, tum demum consules: "Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus." Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt; quo repulso, tum verò, "indignum facinus esse," clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quàm prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quàm injuriæ, fuerat. Senatus, tumultu-

esè vocatus; tumultuosiùs consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore et strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: "de iis tantùm, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militâssent bello, agendum" censebat. T. Lartius, "Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur; totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur; quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quàm sedari." Ap. Claudius, et naturâ immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, "Non miseriis," ait, "sed licentiâ, tantum concitum turbarum; et lascivire magis plebem, quàm sævire. Id adeò malum ex provocatione natum; quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum," inquit, "dictatorem, à quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit."

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret; medium maximè et moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur; quæ res utique alienâsset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique et Sabini fortè unà omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, à dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens; sed et homini et potestati meliùs rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam antè exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant; oratores Latinorum

à senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causâ capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetusius consul missus est; is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis, quàm armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferenda propiùs castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis constitere, multitudine aliquàntùm Volsci superabant. Itaque effusi et contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos totâ vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quàm si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prœlium ierant. Romani contrà, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus, facilè adepti fessos, et castra impetu ceperunt, et, castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere; plusque ibi sanguinis, promiscuâ omnium generum cæde, quàm in ipsa dimicatione, factum; paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, quâ, dum se cornua latiùs pandunt, parum aptè introrsum ordinibus aciem firmaverant: turbatos pedes invasit; eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quià loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut antè consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut fortè temere in adversos montes agmen

erigeret. Id malè commissum ignaviâ hostium in bonum vertit; qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audaciâ Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere; ubi satis prædæ et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gestâ, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat; tantâ quum gratiâ, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modò plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret; quæ quum rejecta relatio esset, "Non placeo," inquit, "concordiæ auctor; optabitis, me Dius fidius, prope diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat.— Quod ad me attinet, neque frustrabor ultrà cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur; privatus potiùs, quàm dictator, seditioni interero." Ita, curiâ egressus, dictaturâ se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abîsse; itaque, velut persolutâ fide, quóniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent; itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurâssent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere; quo facto maturata est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento; doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe millia passum: ea frequentior fama est, quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossâque communitis castris, quieti, rem nullam, nici necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspenso erant omnio. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod

externum interim bellum existat? nullam profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere: eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, et, quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quàm hoc, narrâsse fertur: "Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, suâ curâ, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri; ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quàm datis voluptatibus frui: conspirâsse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent; hâc irâ, dum ventrem fame domare vellent, ipsa unà membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali, quàm alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem." Comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus: hi tres collegas sibi creaverunt, in his Sicinium, fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. Sunt, qui duos tantùm in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique Sacratum legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatam inierunt: his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus: ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos, fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magnâ vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subitò exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, inva-

sissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, fortè in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit; cædeque in proxima urbis actâ, ignem, temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu, et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote captâ urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum; tantumque suâ laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columnâ æneâ insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoriâ cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vitâ pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem sumptus funeri defuit: extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia à bello essent, et domi sanata discordia, aliud multò gravius malum civitatem invasit: caritas primùm annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris, fames deinde, qualis clausis solet; ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Siciliam quoque: adeò finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt: in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit; eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset: eâ clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta; agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Mul-

ti venisse tempus premendæ plebis putubant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent; in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis, "Si annonam," inquit, "veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem video; sub jugum missus, tanquam à latronibus redemptus? Egone has indignitates diutiùs patiar quàm necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles; rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annonâ quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potiùs cultores agrorum fore, quàm ut armati per secessionem coli prohibeant." Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invitis jura imposita patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. "Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari; peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat." In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportunè tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa: se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici, factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunicias; auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. Sed adeò infensa erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversâ invidiâ, usique sunt, quà suis quisque, quà totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos à coitionibus consiliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quicquid erat Patrum, reòs diceres) precibus plebem exposcentes; "unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent." Ipse quum die dictâ non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere; benigniúsque in dies colebant quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hos-

pitio utebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus; ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facilè credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent; multis sæpe bellis, pestilentiâ postremò amissâ juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliquâ irâ exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi fortè ex instauratione magni Romæ parabantur; instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamiliæ, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo: cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multò post, Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, "Sibi ludis præsultatorem displicuisse; nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea consulibus nunciaret." Quanquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit, filium namque intra paucos dies amisit: cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, "Satin" magnam spreti "numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nunciet consulibus." Jam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subitâ. Tum enimvero Deorum ira admonuit: fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito quum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes, repræsentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lecticâ adfertur; inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrâsset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quàm amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit: dicit esse, quæ secretò agere de republica velit. Arbitris

remotis, "Invitus," inquit, "quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quàm velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe qui non nostro merito, sed vestrâ patientiâ, incolumes simus. Magna hîc nunc Volscorum multitudo est: ludi sunt: spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit: horret animus, nè quid inconsultè ac temerè fiat. Hæc, nostrâ vestrâque causâ, priùs dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione præsens violer." Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quàm res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit: factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: "Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse."

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo indignandoque, et eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, "Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia," inquit, "obliviscamini, alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, quâ per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? Vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? Vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi.— Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hoc profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem mo-

rati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis."— Ita et suâ sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit; ut facilè appareret, ducibus validiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circejos profectus, primùm colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremùm ad urbem à Pedo ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensas plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset, adeò tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat; quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius jam et Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit; deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: "Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace; si prædâ belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse." Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, îsse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt: id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certè, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publicâ majestate in legatis, nec in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque religione motus esset) multo obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitiâ inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, "Nisi me frustantur," inquit, "oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt." Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, "Sine, priusquam complexum accipio, sciam," inquit, "ad hostem, an ad filium venerim: captiva materne in castris tuis sim? in hoc me longa vita, et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates, mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris, quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet." Uxor deinde ac liberi amplexi; fletusque ab omni urba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. Complexus inde suos dimittit: ipse retrò ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidiâ rei oppressum periisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium, longè antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certè, hanc sæpe eum exactâ ætate usurpâsse vocem, "Multo miserius seni exsilium esse." Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani; adeò sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum; sed

Æqui Attium Tullum haud ultrà tulere ducem. Hinc certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercit darent, seditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortu populi Romani duos hostium exercitus, haud minùs pern cioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. S cinius et C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquillio Herni (nam ii qoque in armis erant) provincia evenit. Eo an Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consul facti; cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ adem tæ, inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus cons Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, que publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos qu dem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum te rebat, sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitior consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùn lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque ad han memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul a ter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni pleb adversante: quæ primò cœperat fastidire, munus vulgatur à civibus isse in socios; sæpe deinde et Virginium consu lem in conscionibus velut vaticinantem audiebat, "Pestilen collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui accep erint, laturos; regno viam fieri. Quid ita enim assumi so cios et nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis, paul ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut ha gentes pro Coriolàno duce Cassium habeant?" Populari jam esse dissuasor et intercessor legis agrariæ cœperat; ut erque deinde consul certatim plebi indulgere. Virgin ius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nis civi Romano, assignentur, Cassius, quia in agraria largi tione ambitiosus in socios, eòque civibus vilior erat, ut ali munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Sicul frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò hau secus, Quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes adeò propter suspicionem insitam regni, velut abundaren omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur.— Quem, ubi primùm magistratu abiit, damnatum necatumqu constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant eum, cognitâ domi causâ, verberâsse ac necâsse, peculium que filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse, e inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quos dam, idque propius fidem est, à quæstoribus K. Fabio et L

Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publicè ædes; ea est area ante Telluris ædem; Ceterùm sive illud domesticum, sivè publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem prædâ fraudavere; quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domesticâ bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ; uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Æquos, duce Æmilio, prosperâ pugnâ vicere. Plus tamen hostium fuga, quàm prœlium, absumpsit; adeò pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est; vota erat Latino bello, Postumio dictatore; filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant; acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit; nec in præsens modò, sed in venientem etiam annum M. Fabium Kæsonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est; vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti; Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus habitum; itaque, ut bene-locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; et Volsci rebellârunt, sed ad bella externa propè supererant vires: abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, propè quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas; motique irâ numinis, causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quàm haud ritè sacra fieri; qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt; quorum bellorum crescente curâ, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non suâ sponte plebi mos detrectandi militiam; sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam.—Ceterùm tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acriùs, quàm ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur; ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. Et in Venjenibus quidem nihil dignum memoriâ gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus, fuit; unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit; nec illos, et si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redîsset, cogere potuit gradum accelerare; aut si, aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos,) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tamp estilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt; adeò excellentibus ingeniis citiùs defuerit ars, quâ civem regant, quàm quâ hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloriâ auctâ, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium cousulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit; is, eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, "Victam tribuniciam potestatem," dicere, "priore anno; in præsentia re ipsâ, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ip-

sam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modò et consules et primores Patrum operam, ut, si minùs omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent." Præceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benignè tribunos appellare; et consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratiâ, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse; quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quò undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratiâ concitata, quàm quòd in spem ventum erat, discordiâ intestinâ dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, "Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant; id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientiâ plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primùm in delectibus sævire solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus; qualicunque urbis statu, manente disciplinâ militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitûs traditam ultro victoriam victis Æquis; signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profectò, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quàm indici ostendique bellum: cetera suà sponte fata et Deos gesturos." Ea spes Etruscos armaverat; multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quàm suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eó, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi; diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eò magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primò obequitando castris provocandoque; postremò, ut nihil movebant, quà consules ipsos, quà

exercitum increpando: "Simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum: et consules magis non confidere, quàm non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos;" ad hæc in novitatem generis originisque, quà falsa, quà vera jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægrè consules pati; at imperitæ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum non Patribus, non consulibus: Externa et domestica odia certare in animis,—Tandem superant externa; adeò superbè insolenterque hostis eludebat; frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur; pugnare cupiebant; sed retrò revocanda et adenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugnâ; si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quò minùs consules velle credunt, crescit ardor pugnadi; accedunt insuper hostes ferociùs multò, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos; non credi militi arma; rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra, ægrè abstinent, quin castra oppugnent. Enim verò non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur; non jam sensim, ut antè, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultum jam metum seditionis collegâ concedente, quum silentium classico fecisset; "Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi, victores se redituros ex hac pugna, jurent.—Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos nunquam fallet." Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator, "Victor," inquit, "M. Fabi, revertar ex acie." Si fallat, Jovem Patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque linguâ promp-

tum hostem offerri. Omnium illo die, quà plebis, quà Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit; multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illâ pugnâ sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Vejens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Propè certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quàm pugnaverint cum Æquis; majis quoque aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit; nam non alio antè bello infestior Romanus (adeò hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat; ex his Q. Fabium, (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit; telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus; quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectâque parmâ, "Hoc jurâstis," inquit, "milites, fugientes vos in castra redituros? adeò ignavissimos hostis magis timetis, quàm Jovem Martemque, per quos jurâstis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hîc, Q. Fabi, dimicans cadam. Consuli tum K. Fabius, prioris anni consul, "Verbisne istis, frater ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potiùs, quàm adhortando, accendamus militum animos." Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prœlio ex parte una restituto, nihilo segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi propè similis fortuna est versata; nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et impigrè milites secuti sunt: et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restitu-

tendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos: simul et vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda: in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quàm pugnæ, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, et suâ sponte ipsi prœlium renovant: et Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quàm audaciam, accendit: nam quum incursantes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta à circumstantibus tela; sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circà omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit: et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent unâ portâ hostibus viam. Eâ erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem: ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, "Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facilè passurum," respondit: "se, familiâ funestâ Q. Fabii fratris morte, republicâ ex parte orbâ consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum." Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit: adeò spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit: idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatûs imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore curâ habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ullâ, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quàm plebis, studiis K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliqua ex parte inchoatâ concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ le-

gis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent: verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimiâ gloriâ luxuriare et evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini: eò cum exercitu Kæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppidia receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit.— At à Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis; actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit; res proximè formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem; ubi abductas senserant, legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat; et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutiùs, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Vejens hostis, assiduus magis, quàm gravis, contumeliis sæpiùs, quàm periculo, animos agitabat; quod nullo tempore negligi poterat, aut averti aliò sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit; consul pro gente loquitur. "Assiduo magis, quàm magno, præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Vejens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Vejentibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumptu gerere in animo est. Respublica et milite illic et pecuniâ vacet." Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ, senatusconsultum expectantes, steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

XLIX. Manat totâ urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subîsse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero die arma capiunt; quò jussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam in-

structo agmine videt; acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior famâ et admiratione hominum, per urbem incessit.— Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione stepens; "ire fortes, ire felices" jubent, "inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare." Prætereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant.— Incassum missæ preces. Infelici viâ dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt; is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde et C. Servilius consules facti; et, donec nihil aliud quàm in populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed totâ regione, quâ Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagentes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; et Romanæ legiones ab L. Æmilio consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie; quanquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit; adeò inter primam trepidationem, dum post signa ordines introëunt, subsidiaque locant, invecta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retrò ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt; cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremerâ Romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum; gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Vejentibus visum; inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo suc-

cessu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquotes, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fugâ vasti relicti agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpiùs simulato, quàm vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeò contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse; hæc spes provexit, ut ad conspecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent; et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum inter locatas superâssent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subitò ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant; coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quò magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi orbem colligere: quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum, omissâ pugnâ, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant; eò nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem; inde primò restitere; mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset ita superior rursus hostis factus.—Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum; trecentos sex perisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoriâ elatos confestim missus; tum quoque malè pugnatum est, et Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annonâ premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Consul ex Volscis esset revocatus: adeóque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primò pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt; post acceptam proximam pugnæ cladem Vejentes abstinu-

ere acie; populationes erant, et velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant; non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eâdem arte sunt, quâ ceperant Fabios; secuti deditâ operâ passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias; quò plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit; trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii Consulis adorti sunt oppugnare; inde fusi magnâ cæde in Janiculum se ægrè recepere. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit postero die, luce ortâ, nonnihil et hesternâ felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quòd inopia frumenti, quamvis in præcipita, dum celeriora essent, agebat consilia, temerè adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiúsque inde pulsus, quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus; inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere; tribuni plebem agitare suo veneno, agrariâ lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modò, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt; invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Quum et Patres haud minùs, quàm pro Coriolano, annisi essent, et Patris Agrippæ favor haud dum exolevisset; in mulcta temperârunt tribuni; quum captis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam dixerunt; ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque: inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio et T. Statio tribunis die dictâ; non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque, tribunicios impetus tulit. Et huic prœlium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini; sed fervidi animi vir, ut in publico periculo antè, sic tum in suo, non tribunos modò, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque,

(cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audaciâ discussit; juvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Menianum (adeò mutaverant animum) profuit judicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii aliâ manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primùm intulerat, caperetur; intra vallum deinde cædes magis, quàm prœlium esse; tumultus è castris et in urbem penetrat; tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt; pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt; deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque; eademque horâ duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant; eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti prædâ, præter suas recuperatas res, potiti sunt; missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere; nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Vejentes provincia evenit; non tamen bellatum; induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi; agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat.—Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summâ vi resistunt: abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius et Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quàm juniores Patrum; suadent, monent, "Honoribus et administratione re-

ipublicæ abstineant; consulares verò fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quàm pompam funeris, putent; claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quòd si consulatùs tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quàm plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos." His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque à plurium conscientia, habere; ubi quum id modò constaret, jure an injuriâ eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia; nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primò, quòd non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum; quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiam; adeóque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur; paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes, tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio, et dicere, "Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio unà mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem; aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere." His vocibus alii alios quum incitâssent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoli-

ri hominem, et virgas expediri jubent. "Provoco," inquit, "ad populum," Volero, "quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto suo à vobis trucidari;" quò ferociùs clamitabat, eò infestiùs circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus àdvocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit, clamitans, "Provoco, et fidem plebis imploro; adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quòd exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est." Concitati homines, veluti ad prœlium, se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facilè experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse; violatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, irâ Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit; contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo primâ specie minimè atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summâ vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt.— Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil priùs, quàm de lege, agebatur; sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens: quòd

ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum à Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, "Quandoquidem non facilè loquor," inquit, "Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hìc aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem." Occupant tribuni templum postero die: consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori; tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebium. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse; nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: "Si, vobis videtur, discedite, Quirites." Facilè et contemptim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur irâ tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinaciâ tantam tempestatem: certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenîsset, nunc orâsset tribunos, ut concilium dimitterent. Darent iræ spatium; non vim suam illis tempus ademturum; sed consilium viribus additurum; et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.

LVII. Ægrè sedata ab Quinctio plebs, multo ægriùs consul alter à Pâtribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent: ubi quum timor atque ira in vicem sententias variâssent; quò magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eò plus abhorrebant à certatione animi: adeò ut Quinctio gratias agerent, quòd ejus operâ mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, "Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta esse in

concordi civitate posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahunt, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, quæri." Appius contrà, "testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deseri; non consulem senatui, sed senatum consuli deesse; graviores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ sint." Victus tamen Patrum consensu quievit: lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum: vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet: compositis deinde rebus, castra retrò movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi, esse liberior, quòd sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quàm paterno odio: se victum ab ea: se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse: quam minore conatu, nequaquam tantâ Patrum spe, priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat. Nec ullâ vi domari poterat; tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere; nec pudor, nec metus coërcebat.— Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere: si adhortator operis adesset, omnes suâ sponte motam remittere industriam; præsenti vultus demittere, tacitè prætereuntem exsecrari; ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate promptâ, nihil jam cum multibus agere; à centurionibus corruptum exercitum dicere; "tribunos plebei" cavillans interdum et "Volerones" vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eò magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Cetèrum multò Appio, quàm Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantùm noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fugâ petit castra; nec antè restitit, quàm signa inferentem Vols-

cum munimentis vidit fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis; satis tamen appareret, capi tantùm castra militem Romanum noluisse; alii gaudere suâ clade atque ignominiâ. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgò milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paulò antè propè in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissâ concione, iter in insequentem diem pronunciari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit.—Quum maximè agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent; nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut priùs hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocatâque concione, invectus haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos, securi percussit; cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est; et naturâ Quinctius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quò is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui; vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo antè bello latius inde actæ prædæ; omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minùs quàm præmio, gaudent militum animi.—Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Variâ fortunâ belli, atroci discordiâ domi forisque annum exactum, insignem maximè co-

mitia tributa efficiunt; res major victoriâ suscepti certaminis, quàm usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum est aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æmilio consulibus, cùm propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti. M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Nunquam antè tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temerè pro ullo æquè annisi sunt; propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum. iratæ objici plebi. Unus è Patribus, ipse Ap. Claudius. et tribunos, et plebem, et suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatûs preces perpellere unquam potuere, non modò ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeò ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timuerat. Semel causam dixit. quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu; adeòque constantiâ suâ et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent; trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit: antè tamen, quàm prodicta dies veniret, morbo moritur: cujus quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit: et laudationem tam æquis auribus mortui audivit. quam vivi accusationem audièrat: et exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prœlium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit: omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit: et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, qui-

bus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prœlio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordiâ domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultrà videbatur latura plebes dclationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque, agrestium cognitum est. Ea res maturam jam seditionem ac propè erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, eductâ ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quâm perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus: ibi ex incidiis propè magnâ acceptâ clade, virtus militum rem, prolapsam negligentiâ consulis, restituit. Meliùs in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugâque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti: quam consul oppugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere; deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quàm intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper aliàs, sollicitæ certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum consules creati, T. Quinctius, Q. Servilius; similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum Anienem flumen fecissent, à porta propè Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere; quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeò effusè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique captâ prædâ rediret. Et in Volscis respublica egregiè gesta, quum ducis, tum militum operâ. Primùm æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine; et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitâsset aciem;

impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumptâ: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertiâ ferè vigiliâ ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere; reliquum noctis adeò tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo impetu perculit; quanquam cessere magis, quàm pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem; miles ægrè teneri, clamare et poscere, ut perculsis instare liceat. Ferociùs agunt equites: circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quò leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urguet ex superiore loco. Sic propè oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simûl ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primò obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem, tum rursus, impetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam propè erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu penè agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur: qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt.—

Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nullâ oppugnantium novâ vi; sed quòd jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

LIBER TERTIUS.

EPITOME.

I. &c. XIX. SEDITIONES de agrariis legibus factæ. XVIII. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, cæsis iis receptum est. III. Census bis actus est; priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque. XXIV. Sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecem. XXVI. Quum adversus Æquos res malè gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est.—XXVIII. Is victos hostes sub jugum misit. XXX. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno à primis tribunis plebis. XXXI. Petitis per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quàm Roma condita erat: et, ut à regibus ad consules, ita à consulibus ad decemviros translatum imperium.—XXXIV, &c. Hi, decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: XLIV, &c. Donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii.—Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. L. &c. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coëgitque decemviros abdicare se magistratu; ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. LX, &c. Res præterea contra Sabinos, et Volscos, et Æquos prosperè gestas continent, LXXI. Et parum honestum populi Romani judicium: qui, judex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

I. ANTIO capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, tribuniciis se jactare auctionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fa-

bius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium; jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeòque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum male, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subitâ incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius. insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit: intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data; qui, haud dubiâ spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit: "Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eâdem dextrâ armatâ, quam pacatam illis antea dederat; quorum id perfidiâ et perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere suâ sponte Æquos, quàm pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quàm hostibus, gesturos bellum." Hæc dicta adeò nihil moverunt quemquam, ut legati propè violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit; ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructâ, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: "ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum: in noctem imminentem aciem instruitis; longiore luce ad id certamen, quòd instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete." His vocibus irritatus miles in diem posturum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora,

cibo somnoque curant; ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrinque vehemens; quòd et Romanus irâ odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpâ periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpàre duces, quòd in aciem, quâ pugnandi arte Romanus excellat commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque, meliores esse: et multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitùs, rectiùs bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint; nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minùs, quàm ne victus ac propè in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eóque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multum à pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit.) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostus, præsidia portis imposuit. Vocato deim senatu, quum, ex auctoritate Patrum justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregiè est; qui, quâ venturum hostem sciebat, gravem præda, eóque impeditore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est: sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab Quinctio lustrum: censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum: in oppida sua se recepere, uri sua populàrique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus îsset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidem: id admoneo, ne quis im-

mutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere: quo cupidè oblato, (adeò civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summâ vi parabatur. Sentiunt Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descîsse: suspecta et colonia Antium fuit, quòd magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos: isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, suâ sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum maturâ re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset: qui quum haud gravati venissent, introducti à consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temerè pugnæ commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit; neque is finis periculi fuit; namque et proximâ nocte et postero die tantâ vi castra sunt circumcessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et malè pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt; tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, "Videre, ne quid respublica detrimenti caperet." Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; procònsule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti, ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti; quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt; simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arcen-

das populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris; vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, et quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumanâ portâ erupit, et, quum persequi posset, metu substitit, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longiùs extulit cursus; nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit: ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temerè magis, quàm satis cautè, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægrè ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit; qui, cæde legati et consulis vulnere accensi, nullâ deinde vi sustineri potuere; quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares; venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione factâ, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano; in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit; ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregiâ pugnâ consulis vulnus, legati et cohortium ultus est cædem; magnæ clades ultro citroque illis diebus et illatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero; audet tamen Antias Valerius concipere summas; Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos; ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos cæsos; ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde; interfecta inde quatuor millia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reditum et justitium remissum est, cœlum visum est ardere plurimo igni;

portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deûm exposcentium virorum mulierumque turbâ implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, quia serum auxilium post prœlium venerant, propè cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita; creati consules L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et fortè annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium, et odore insolito urbanos, et agrestem, confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repentè legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse; inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Præterquam quòd infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentiâ esse, mœstum etiam responsum tulere; "ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deûm irâ morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno antè, ut semper aliàs, sociis opem laturos." Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutiùs se in Hernico hostis continuit; pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vestatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabinâ viâ. Mortuus Æbutius erat Romanus consul; collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam; affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis; ut non modò ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterat, per se ipsi obibant; circuitio ac cura ædilium plebei erat; ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna urbis tutata est; quæ Volscis Æquisque, prædonum potiùs mentem, quàm hostium dedit; adeò enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit; tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, "quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?" signa repentè convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent: eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordiâ, solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem; ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum est; fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat; consul, qui unus supererat, moritur; mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus; et per ignota capita latè evagata est vis morbi; inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit; jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deûm. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publicâ evocati, omnia delubra implent; stratæ passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace Deûm impetratâ, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere; versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exîssent, P. Valerius Publicola tertio die, quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum: sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis validâ civitate, ut non solùm arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigrè promissum auxilium; duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro

inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultrà quàm in Hernicos, procedit. Veturius primo prœlio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos dictum, inde demissum in campos.—Vastavere agros Prænestinum Gabinumque; ex Gabino in Tusculanos flexere colles; urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi; is, armatâ juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, prædâ ex proximis locis raptâ, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longiùs ab urbe hostium abscederent, eo solutiore curâ in Lucretium incidunt consulem, jam antè exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen propè deletum est; tredecim millia quadrigentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio; ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul, ingenti prædâ potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt; et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit; eadem fortuna victoriam dedit; fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit; secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit; is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur; "nomine enim tantùm minùs invidiosum, re ipsâ propè atrocius, quàm regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderatâ, infinitâ potestate; qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum; non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros."

Quâ promulgatâ lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus à prefecto urbis Q. Fabio vocatur; qui adeò atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit; "insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægrâ civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbè in aliquem civium, aut crudeliter, fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere; quam pactam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala: neque illum se deprecari, quò minùs pergat, ut cœperit. Vos," inquit Fabius, "ceteri tribuni, oramus, ut primùm omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse; tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi; non jus vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat; ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere." Agunt cum Terentillo tribuni; dilatâque in speciem actione, re ipsâ sublatâ, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti prædo, majore multò gloria, rediit; et auget gloriam adveniens, expositâ omni in campo Martio prædâ, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret; reliqua vendita, quibus domini non exstitere.—Debebatur omnium consensu consuli triumphus; sed dilata res est, tribuno de lege agente; id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad populum est; cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit: tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones; alteri consuli datum, ut ovans sine mulitibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules

est; erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est; bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit; quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi; pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent; inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos et Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere; id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur; consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coràm in foro personare, "Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos; jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi; quia occidione propè occisos Volscos et Æquos movere suâ sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quæri; coloniam fidam, propinquam, infamem fieri; bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana; quam, oneratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium; consentire omnes tribunos; nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tutò libertas defendi posset." Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant; eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt; citati pauci, velut rei experiundæ causâ; et statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat; neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni,

quòd Patres se submoveri haud sinebant; nec ferè seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. Multum et consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Kæso erat Quinctius, ferox juvenis, quà nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus; ad ea munera, data à Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non linguâ, non manu, promptior, in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est; qui abvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat; ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, propè jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæsoni capitis diem dicit; atrox ingenium accenderat eo facto magis, quàm conterruerat; eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere; legem interim, non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque, in unius Kæsonis suspectum incidunt ingenium; tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi; "Ecquid sentitis jam, vos, Quirites, Kæsonem simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? Libertati obstat, omnes Tarquinios superbiâ exsuperat. Exspectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audaciâ regnantem videtis." Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque, vulgò homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere; tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos; sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat; "Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam extitisse. Suum primùm militem fuisse, se sæpè vidente pugnâsse in hostem." Sp. Furius, "missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio; neminem unum esse, cujus magis operâ putet

rem restitutam." L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloriâ nitens, suas laudes participare cum Kæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie; suadere et monere, "juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quam cunque venisset, suum, quàm alienum, mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem et audaciam ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri." Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non interando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundiâ, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quòd M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, "Se haud multò post, quàm pestilentia in urbe fuerat, in juventem, grassantem in Subura, incidisse; ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Kæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse." Hæc Volscio clamitante, adeò conscitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Kæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci; patricii contrà vi resistunt. T. Quinctius clamitat, "Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum prope diem judicium, eum indemnatum indictâ causâ non debere violari." Tribunus "supplicium" negat "sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem; ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat." Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt; in vincula conjici vetant; sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium; id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est: vades dare placuit; unum vadem tribus millibus æris obligârunt; quot derentur, permissum tribunis est; decem finîerunt; tot vadibus

accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit; dimissus è foro nocte proximâ in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causâ nihilo minùs Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium; pecunia à patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem; ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kæsonis exsilio, propè perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Kæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperavere impetus suos. Quum primò post Kæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primùm submoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret: mille pro uno Kæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat; benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere; nunquam ulli, neque publicè, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat: nec cetera modò tribuni tranquillò peregere; sed refecti quoque in insequentem annum; ne voce quidem incommodâ, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat: legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acriùs contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. "Conjurationem factam, Kæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribuniciam potestatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat." Et ab Volscis et Æquis statum jam ac propè solenne in singulos annos bellum timeba-

tur; propiusque aliud novum malum, nec opinatò exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum et quigenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant: alii inter tumultum præcipites pavore in ferum devolant: alternæ voces, "Ad arma," et "Hostes in urbe sunt," audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantùm ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, "Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave jugum demeret; id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum."

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus: præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legienes ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores; inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia sisti videbatur posse: tantùm, superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id propè unum maximè inclinatis rebus incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent; patriciorum hospites clientesque, si perlatâ lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quàm venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent,

alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collegâ senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit; "Quid hoc rei est," inquit, "tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet? Inde ad multitudinem oratione versâ: "Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos vestros, ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, et Minerva, alii Dii Deæque obsidentur; castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque; comitia interim in foro sunt; senatus in curia est; velut quum otium superat, senator sententiam dicit; alii Quirites suffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, librare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, quâ quandam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuæ: jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar." Ultimum orationis fuit, "Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma; si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset." Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit; nox certamina cœpta oppressit; tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, "Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi." Dum hæc in foro sedandæ discordiæ cau-

sâ aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eâdem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat; is, confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censet, "Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum discrimenque, ac sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos." Placet ferri auxilium; juventus conscribitur, arma dantur; Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere.—Æqui aut Volsci venire visi sunt: deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt; ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collegâ, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, "Capitolio recuperato, et urbe pacatâ, si edoceri se sîssent, quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quòd populi colendi velut hereditaria cura sibi à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum." Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem; adjungitur et Tusculana legio; certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent: dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere; trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem: is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem; priùs vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ fœdavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactâsse fertur.

XIX. Pace partâ, instare tum tribuni Patribus, "ut P. Valerii fidem exsolverent:" instare Claudio, "ut collegæ Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret." Consul,

"antequam collegam sibi subrogâsset," negare, "passurum agi de lege." Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute suâ, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit: "cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, linguâ criminibusque regnarent. Cum Kæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertiùm tribunos pessimis artibus regiâ licentiâ vivere. A." inquit, "ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui verè rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo propè denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) priùs in clivum Capitolium signa intulistis, quàm hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque; quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in colla Jovis optimi maximi habitaret. Tusculi antè, quàm Romæ, sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui anto Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini suâ sponte arma sumpsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humilimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam à certero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nullâ humanâ ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divi-

nis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, malè gesta respublica est, pejùs multo, quàm quum P. Valerius consul poriit, si tuleritis. Jam primùm omnium," inquit, "Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quàm pacati, propitios habemus Deos; quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scîssent, suspicari de præterito, quàm re ipsâ experiri, est melius."

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quàm auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facilè passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, "quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset?" "Nobis verò," inquit Quinctius, "nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes qui in verba jurâstis, crastinâ die armati ad lacum Regillum adsitis." Cavillari tum tribuni, "et populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint." Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere; eo magis, quòd, et "augures jussos adesse ad Regillum lacum," fama exierat, "locumque inaugurari, ubi auspicatò cum populo agi posset; ut, quicquid Romæ vi tribuniciâ rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent; neque enim provocationem esse longùs ab urbe mille passuum: et tribunos, si eò adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio." Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpiùs Quinctius dictitabat, "se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit; dictatore opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse."

XXI. Senatus in Capitolio erat: eò tribuni cum perturbata plebe veniunt; multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum fidem implorant; nec antè moverunt de sententia consulem, quàm tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, "Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse." Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. "Mirer," inquit, "si vana vestro, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam; quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis; tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere; levius enim vaniusque profectò est, sua decreta et consulta tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potiùs, quàm alii vestro rectè faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hâc licentiâ arceas: et de me hoc tibi persuades, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem." Communiter inde edicunt, "Ne quis L. Quinctium consulem faceret; si quis fecisset, se id suffragium non observaturos."

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertiùm et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno; lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni; bellum ingens à Volscis et Æquis Latini atque Hernici nunciabant; jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; ægréque impetratum à tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret.

Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere: dæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutem venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat; inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis; inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset; equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit; et, quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effusè fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit; sed præda major: quia vix arma secum efferre hostis potuit; deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improvisò nocte capiunt; reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nunciaretur; adeò et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissus omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit, nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum; parte exercitûs consul castra Æquorum oppugnabat; partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eò subiri potuit; fames postremò inde detraxit hostem. Quò postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi; hos, ignominiosâ fugâ domum se recipientes, Romanus consul

in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno decîsse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello profecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, "fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse, se nihilo minùs rem susceptam peracturos." Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa motûs. A. Cornelius et Q. Servilius quæstores M. Volsco, quòd falsus haud dubiè testis in Kæsonem exstitisset, diem dixerant; multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modò visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui unà meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse; ni ita esset; multi privatim ferebant Volscio judices. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Kæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia questores habere de reo, nisi priùs habita de lege essent, passuros negabant; ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant; et quum consules nihilo minùs adversus continuationem tribunatûs, quàm si lex minuendæ suæ majestatis causâ promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim.—

Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit; quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minùs tamen, quàm aliàs, infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant; sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter Consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctæ familiæ Kæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duùm mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem; ut, quum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire; hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt; qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. Is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumious, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex fœdere res repetitum; eos Æquorum imperator, "quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum" jubet "dicere; se alia interim autorum;" quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbrâ opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, 'et hæc,' inquit, "sacrata quercus, et quicquid Deorum est, audiant fœdus à vobis ruptum; nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; quum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur." Romam ut rediere legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere; alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum; et forsitan ad ultimum impedîssent; sed novus subitò additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens propè ad mœnia urbis infestâ populatione venit; fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti; alterum Nautius contra Sabinos duxit; castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam

vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, propè intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit; nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris sé pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia; et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant; quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt; in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innisus, seu quum araret; operi certè, id quod constat, agresti intentus; salute datâ in vicem redditâque, rogatus, "ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatûs audiret," admiratus, rogitansque, "satin salva essent omnia?" togam properè è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Quâ, simul absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant; in urbem vocant, qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publicè parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Eâ frequentiâ stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum; et plebis concursus ingens fuit; sed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illâ quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, jus-

titium edicit, claudi tabernas totâ urbe jubet, vetat quenquam privatæ quicquam rei agere. Tum quicunque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent; quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum; sumpsere, unde cuique proximum fuit; prohibitus nemo est; impigrèque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quàm prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant; "adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent; consulem exercitumque Romanum obsideri; tertium diem jam clausos esse; quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse; puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles," inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant; mediâ nocte in Algidum perveniunt; et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos; facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est; jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit; alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, "civilem esse clamorem, atque auxilium adesse," inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. "Illo clamore non adventum modò significari, sed rem ab suis cœptam; mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi" jubet. Nocte initum prælium est à legionibus; dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad

pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere; pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant; tum à Quinctiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum; hic instabat nova pugna; illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, à prœlio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; "Sanguinis se Æquorum non egere; licere abire; sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam dominatamque esse gentem, sub jugum abituros." Tribus hastis jugum fit, hum fixis duabus, superque eas transversâ unâ deligatâ; sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantùm militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, "Carebis," inquit, "prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui propè prædæ fuisti; et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris."— Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeò tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominiæ, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit: ducti ante currum hostium duces; militaria signa prælata; secutus exercitus prædâ onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos; epulantesque cum carmine triumphali et solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicâsset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent; ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictaturâ in sex menses acceptâ se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat; ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis.— Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est; sed, quia duo

exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere: plebes vicit, ut quintùm eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat; ulteriùsque ventum foret, (adeò exarserant animis) ni, velut deditâ operâ nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta.—Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror; Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus; id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus; itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat; multos mortales occidit; fugat hostem non ex Algido modò, sed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit; annonâ propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. "Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset." Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii; ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum; supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter

inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit: eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Aliено, ædile plebis. Uterque magnâ Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Venturius quindecim. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules; "et se damnari posse" aiebant: "et plebem, et tribunos legem ferre non posse." Tum, abjectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. "Finem tandem certaminum facerent; si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari." Rem non aspernabantur Patres: "daturum leges neminem, nisi ex Patribus," aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantùm discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit: quietior insequens, P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus.—Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidiùs, quia damnatus à plebe erat, augures legerê. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus; ab hoste otium fuit; inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit; domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus; eo intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initum fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit; postremò concessum Patribus, modò ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad de-

cemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna, mutatio fuit; læta enim principia magistratûs ejus nimis luxuriavere: eo citùs lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quòd eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratûs penes Appium erat favore plebis; adeóque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repentè omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant; eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant; et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notâsse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit; et accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratûs populi libertati adjicerat.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, "quod bonum faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas" jussere. "Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura equâsse; plus pollere multorum ingenia consiliaque; Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minus-

ve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quàm tulisse, videri posset." Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd consulum nomen, haud secus quàm regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam verò comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summâ ope à se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, eâ ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium; nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quàm gerendo, magistratui erat; criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque; ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet.— Apparere, nihil sinceri esse; "Profectò haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore; nimiùm in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis, esse." Propalam obviàm ire cupiditati patrum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur; comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset; ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit; dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, et

aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius.

XXXVII. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit; suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam priùs, quàm inirent magistratum, in suos mores formare.— Quotidie coïbant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secretò ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditûs, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratûs primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere; nam quum ita priores decemviri servâssent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subitò omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas præferebant; nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solùm, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri; ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo, misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublatâ provocatione intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi redditi ab se jura tulissent: et quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus; in humiliores libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet.— Judicia domi conflabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam appellâsset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirâsse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii, et inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quæ fierent; et credere, haud indignis accidere; avidè ruendo ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Expectabant, quàm mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primò tribunicios homines, quia id populare habebatur, circùm se ostentaverant plebei, patriciis juvenibus sepserant latera; eorum catervæ tribunalia obsederant.—Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, quâ quicquid cupitum fore, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hâc mercede juventus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris; neque animis ad imperium inhibendum imminitus, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt; id verò regnum haud dubiè videri.—Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur: nec ipsi solùm desponderant animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur.—Sabini magnâ manu incursionem in agrum Romanum fecere: latéque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solùm, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit; destitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: de-

populatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent; citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent.—Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jam diu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, "quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quòd solitum quicquam liberæ civitatis fieret."

Circumspectare omnibus fori partibus senatorum, raróque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum et ipsi invisum consensu imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant; indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissâ publicâ: tantum ab injuria se abesse rati, quantum à cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, demissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consultò detrectarent? referunt, senatum in agris esse.—Lætius id decemviris accidit, quàm si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquantò spe ipsorum frequentior convenit; quo factó proditam à Patribus plebs libertatem rata, quòd iis, qui jam magistratu abîssent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quàm obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum

excivisse. Nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum adîsse in certamen, "Decem Tarquinios" appellantem, admonentemque, "Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis; quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia liberè homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem; neque se videre, quî sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere, liceat.— Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate suâ vindicandâ, quàm cupiditas injustâ dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui legum ferendarum causâ creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent," rogitare. "Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam propè senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent; graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quàm quæ metuant."

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quò evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quàm jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes; "Ut civilis potiùs societatis, in quâ natus esset, quam fœderis, nefariè icti cum collegis, meminisset: multò id magis se illius causâ orare, quàm reipublicæ. Quippe rempublicam, si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere."— Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententium igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt.— Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto

habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat; censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causâ decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: "quonam fato incidisset, mirari se" dictitans, "ut decemviros, qui decemviratum petîssent, aut socii, aut hi maximè oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacuâ civitate nemo, justíne magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes propè ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore putent, quid agetur. Ceterùm neminem, majore curâ occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo, quòd Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abîsse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republicâ in tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falsò famam vulgatam, vanaque non nuncios solùm, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certiùs explorata referant. Sin fides et nunciis et legatis habeatur, delectum primo quòque tempore haberi; decemviros, quò cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam præverti."

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, "ut de republica liceret dicere; dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse." Tum Appius, jam propè esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audaciâ, victum imperium esset: "Non erit melius," inquit, "nisi de quo cousulimus, vocem misisse;" et ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui

simulabat consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere.— Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quàm consularis imperii, rebantur esse, propè malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidiâ eorum exsurgere rursus plebem; si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redîsset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus; juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent; legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius; bellum domi majus quàm foris, apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minùs in bono constans, quàm gnavum in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quàm sui, similis mallet esse; huic bellum in Sabinis, M. Rabuleio et Q. Pœtilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio decerunt.

XLII. Nihilo militiæ quàm domi, meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, facerant; alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prosperè usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Æquis, exercitus erant; ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communîerant; persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, naturâ loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiâque victuros hospitum, (quæ tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, cus-

todire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt; datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere; nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregiè pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profectò ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publicâ impensâ facere maturâssent. Sepultus ingenti militum mœstitiâ, pessimâ decemvirorum in vulgus famâ, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solùm idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebiæ struprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulabantibus vindicias: quòd pater puellæ abesset, locum

injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; servâ suâ natam (servamque appellans) esse; sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum.— Pavidâ puellâ supente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur; notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat: quum assertor nihil opus esse multitudine concitatâ ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est; notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causâ dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso latâ vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ priùs, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, "quàm libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. Ceterùm ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi; interea juris sui jacturam essertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat." Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus et sponsus Icilius interveniunt; dataque inter turbam viâ, quum multitudo Icilii maximè interventu resisti posse Appio crederet, lictor "decrèsse" ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. "Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi," inquit, "ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures

jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non; si tribunicium auxilium et provocationem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem; neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quò progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantùm sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse; me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citiùs deseret, quàm fides."

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur; lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, "Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere," diceret; "non præbiturum se illi eo die materiam; sed ut jam sciret, non id petulantæ suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et liberati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quòd nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores; contentum se suis lictoribus fore." Quum dilatum tempus injuriæ esset, secississentque advocati puellæ, placit omnium primùm, fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectà ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt.—Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iternuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, 'Gratum est,' inquit; "crastinâ die vestrâ operâ utar; sponsorum nunc satis est." Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne ejus rei causâ sedis-

se videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, "ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant." Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam commeatu sumpto profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die mane de retinendo eo nèquicquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe primâ luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret: Virginius sordidatus filiam suam obsoletâ veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines cœpit; et non orare solùm precariam opem, sed pro debita petere, "Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ, captâ, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?" Hæc propè concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur; comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox, movebat.—Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ veriùs, quàm amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit: et ultro querente pauca petitore, "quòd jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset," priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint; quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, "decrêsse vindicias secundum servitutem." Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit; silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, "Icilio," inquit, "Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio; non spero esse passuros illos, qui arma habent." Quum repelleretur assertor virginis à globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat, "hesterno tantùm convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque in-

dictis compertum se habere, nocte totâ cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde qui êsse erit melius. I," inquit, "lictor, submove turbam; et da viam domino ad perhendendum mancipium." Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se suâ sponte dimovit, desertaque præda injuria puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit; "Quæso," inquit, "Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementiùs in te sum invectus; deinde sinas hîc coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? ut, si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam." Datâ veniâ, seducit filiam ac nutricem propè Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen; atque ibi ab lanio cultro arrepto, "Hoc te uno, quo possum," ait, "modo, filia, in libertatem vindico." Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, "Te," inquit, "Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro." Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet; ille ferro, quacunque ibat, viam facere; donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo; scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, "Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?" ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœestior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maximè Icilii vox tota, tribuniciæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationem, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solùm multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius; qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se à privato Icilium aiebant: si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit; franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur

Horatius Valeriusque; eos concio audit; decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat; quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recipit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit; videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari jussit; ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multò magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motûs faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, "ut omni ope ab seditione milites contineant;" ubi Virginius majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quòd agmine propè quadrigentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit; et togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, "quid rei esset," flens diu vocem non misit; tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, "Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent; neu se, ut parricidam liberûm, aversarentur. Sibi vitam filiæ sua cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset: quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti meliùs ratum, quàm contumeliâ, liberos, misericordiâ se in speciem crudelitatis lapsum; nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse; nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Alienâ calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ: quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultrà pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua; ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ.—

Ceteri sibi ac liberis suis consulerent." Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, "nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos." Et immixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quàm audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse: insecutique, qui Appium propè interemptum in exsilium abîsse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt; et leniter agentibus responsum non redditur; imperium si quis inhiberet, "et viros et armatos se esse," responderetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad recuperandam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes; alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet; nihil placet aspere agi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatûs verbis, "cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?" Non defuit, quid responderetur; deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audientibus singulis invidiæ se offerre; id modò à multitudine conclamatum est, "ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent; his se daturos responsum."

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, "in re non maxima paullò antè trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit; responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari." Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, "Melioribus meis vestrisque rebus reservate," inquit, "ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur." Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus; ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoriâ revocatâ, quàm quem nova fama de virgine adeò fœdè ad libi-

dinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse priùs, quàm iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Portâ Collinâ urbem intravere sub signis, mediâque urbe agmine in Aventinum pergunt; ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpiùs terunt tempus, quàm consiliis. Siccii cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum; illi negabant se aliter ituros, quàm si decemviri deponerent insignia magistratûs ejus quo anno jam antè abîssent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus, quarum causâ creati essent, depositoros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, "non priùs, quàm deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram; admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis; scituros, quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant." Viâ Nomentanâ, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique "cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicita, nec libertas sancta esset," miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quàm Horatius et Valerius, vociferabantur "Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quàm togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur

armata veniat? Occasune urbis vultis finiri imperium?— Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citiùs caruerimus patriciis magistratibus, quàm illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium, quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minùs illi auxilii egeant." Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur; nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasqne res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubiè, et motûs initio, et exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quàm in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concîsse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit.— Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea; "Quæ consilii fuerunt, adeò æqua postulâstis, ut ultro vobis deferenda fuerint: libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quàm indulgendum est; quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et priùs penè quàm ipsi liberi suis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quàm gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa erit, statuetis; nunc libertatem repeti satis est."

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mo rédituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quisquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidiâ præsipuâ odium in se aliorum suo in eos metiens odio, "Haud ignaro," inquit, "imminet fortuna. Video donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen; dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minùs decemviratu abeam." Factum senatus consultum, "Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet; et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque." His senatusconsultes perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu ingenti hominum lætitiâ. Nunciantur hæc plebi: legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit: congratulanter libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione; "Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges liberosque vestros; sed, quâ hîc modestiâ fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem; in Aventinum ite unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoâstis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis: præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat." Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio; armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt; ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium et P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in sacro monte, proditum memoriæ est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quàm meritis, electi M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit; ea omnia in pratis Flam

niis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum occeperunt; quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit; quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, "Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret;" quâ lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modò, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, "Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet; qui creâsset, eum jus fasque esset occidi; neve ea cædes capitalis noxæ haberetur." Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmâssent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei propè jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovârunt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, "Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset; familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæque venum iret." Hac lege juris interpretes negant quenquam sacrosanctum esse; sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem præhendi ducique à majoribus magistratibus; quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hâc lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem; tribunos vetere jurejurando plebis, quum primùm eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eâdem hâc Horatiâ lege consulibus quoque et prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse; judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quòd his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, "ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur;" quæ antea arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; "qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creâsset, tergo ac capite puniretur." Hæc omnia

ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundatâ deinde et potestate tribuniciâ, et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, "Oratio," inquit, "rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, à cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicâstis; nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ impiè nefariéque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio; unius tantùm criminis, ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo." Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat; attamen et tribunos appellavit; et, nullo morante, arreptus à viatore, "Provoco," inquit.—Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, "Deos tandem esse, et non negligere humana," fremunt, "et superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; et implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrîsset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;" ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat; "suum infelix erga plebem Romanam studium, quòd æquandarum legum causâ cum maxima offensione Patrum consulatu abisset; suas leges quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterùm sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri; non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misirecordia civium suorum spei habeat. Quòd si indicta causâ in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quòd si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causâ in quam conspirâsse

decemviros criminati sint;" ait "se provocare ad populum; implorare leges de provocatione, et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indictâ causâ non liceat? Cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus daminatio, an libertas firmata sit; et appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantùm inanibus literis, an verè data sit.

LVII. Contra ea Virginius, unùm Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat.— "Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum; ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemptor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit; ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quàm cæde motus; et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac sæpiùs provocet, sic se iterum ac sæpiùs judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit; si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere." Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus; tribunus ei diem prodixit.— Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piè magis, quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summâ vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere; eoque non copiâ modò sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus

"tabulis duodecim" est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda redîsset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, "Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni; virum, honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos; et potiùs unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quàm propter unius odium multorum presces aspernabantur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redîsse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse; clementiâ concordiam ordinum stabiliri posse." Erant, quos moveret suâ magis pietate, quàm ejus, pro quo agebat, causâ; sed Virginius, "sui potiùs ut misererentur," orabat, "filiæque; nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent." Justiores hæ lacrimæ videbantur; itaque, spe incisâ, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quàm non prohibita, invidiæ fecit; testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissâ veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, "quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se sæviret." Oppius quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere; collegæ eorum exsilîi causâ solum verterunt; bona publicata sunt; et M. Claudius, assertor Virginiæ, die dictâ damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit; manesque Virginiæ, mortuæ quàm vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiæ potestatis, "Et libertatis," inquit, "nostræ et pœnarum ex inimicis satis est; itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura." Ea primùm moderatio tribuni metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam; quòd adeò toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quàm patricio, cura fuisset; et ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quàm obviàm ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant, qui molliùs consultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores fuissent; neque erat dubium, quin, turbato, reipublicæ statu, tempori succubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quòd si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen straturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat; hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant; provocantibusque ad prœlium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt; relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen; quod ubi consul sensit, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, concientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere; et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt; recurritur ex proximis locis; alteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum inva-

surus, ni copia pugnæ fieret; et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul; motâque acie, indignatio Æques et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs, quàm virtus et arma tegerent; igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus priùs, quàm totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa; adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retelere primò pedem hostes; deinde, quum animos collegissent, et undique duces, "victisne cessuri essent," increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos "meminisse" jubebat, "illo die primùm liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus prœliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes: et domi, quàm foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis; at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint, iis auspiciis conditæ urbi accidere." Aventini Sacrique montis admonebat, "ut, ubi libertas parta esset paucis antè mensibus, eò imperium illibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse." Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat deinde ad equites, "Agite, juvenes," inquit, "præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem; pulsum vos, immissis equis, exigite è campo. Non sustinebunt impetum; et nunc cunctantur magis, quàm resistunt." Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugnâ: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque à castris avertunt;

præterequitanesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modò, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modò celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, prœliisque levibus experiundo assufecerat sibi potiùs fidere, quàm meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, "Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prœlia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?"

LXII. Ad id, quod suâ sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. "Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?" Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocatâ, "Quemadmodum," inquit, "in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum docuit esse, talis uit: consultu collegæ, virtute militum victoria parta est.— Quod ad me attinet, id consilii, animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis,; et trahi bellum salubriter, et maturè perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eâdem, quâ institui disciplinâ efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agite dum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hîc, indicem voluntatis virtutisque vestræ." Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum," affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novâ victoriâ elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere; nam quum æquâssent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere: quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant propè circumventum cornu; equites duarum le-

gionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum: simulque et hosti se opponunt, et, æquato primùm periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prœlium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu.—Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit; transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit; non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinqunt; ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Geminâ victoriâ duobus bifariam prœliis partâ, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum; et hæc vaga popularisque supplicatio studiis propè celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere; ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites deditâ operâ terroris causâ haberi; itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flamina, ubi nunc ædes Apollinis est, (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, "De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti; nunquam antè de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse; ne reges quidem majistatem summi ordinis imminuisse: ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore,

ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat." In eandem sententiam multa et à ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primùm, sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphatum est.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque propè in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos factâ, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minùs cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. "Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent." Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimùm M. Duilio forte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratûs invidiam imminentem cernenti; qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet fortem commitiorum collegis, habituris è lege potiùs comitia, quàm ex voluntate Patrum; injectâ contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutâssent; collaudatis consulibus, quòd perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitiorum causâ habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modò ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, "Si tribunos plebei decem rogabo, si quî vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum, uti, quos sibi collegas cooptâssint, ut illi legitimi eâdem lege tribuni plebei sint; ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis." Duilius, quum ad ultimum perseverâsset, negando quindecim tri-

bunos plebei rempublicam habere posse, victâ collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt; duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quòd se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, aiebat, rogationem tulit, "ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eò rogaret, dum decem tribunos plebi faceret;" insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Marcerinus et C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservatâ majestate Patrum, sedavere; plebem, decreto ad bellum Volscorum et Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat; quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ: ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantùm se biennio habuisse. Seniores contrà Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse: ita malle, si modus excedendus esset, suis, quàm adversariis, superesse animos; adeò moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt; et injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartùm et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultrà discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitatâ in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis

semper certaminibus conciones turbaret; ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci; simul quòd persuaserant iis duces, cupidi prædarum, "biennio antè delectum indictum haberi non potuisse; abnuente jam plebe imperium; eo adversus se non esse missos exercitus; dissolvi licentiâ militandi morem; nec pro communi jam patria Romam esse; quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti; occæcatos lupos intestinâ rabie opprimendi occasionem esse." Conjunctis exercitibus Latinum primùm agrum perpopulati sunt: deindè postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò, exsulantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes; unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: "Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos, vix Hernicis modò pares, T. Quinctio quartùm consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse Hanc ego ignominiam (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimùm imminere anno scissem vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitâssem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertiùm opportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantùm eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, hos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Prô Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis; concordiæ causâ concessimus. Decemviros desiderâstis; cre-

ari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est; coëgimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos irâ vestrâ, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis; creâstis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum: patricium quoque magistratum plebi domum fieri vidimus; auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus; sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quescimus, quàm vos victores.— Satisne est. nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit; in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. "Agitedum, ubi hîc curiam circumsederitis, et forum infestim feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabantur; quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes. et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrûm quisquam re, fortunâ, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? à quibus semper non vestrâ virtute innocentiâque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, prædâ partâ, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque, simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis; nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos et Volscos proficisci?

ante portas est bellum; si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur Biennio antè senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit; sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; præsenti pace læti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt; nisi fortè assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et à portis nostris mœnibusque ed illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero."

LXIX. Raro aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detractionem militiæ, telum acerrimum adversus Patres, habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga spoliatique in agris et vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; et primores Patrum "dignam" dicere "concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vitâ omni, plenâ honorum sæpe gestorum, sæpiùs meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbè tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse; T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam; orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus

præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe propè oppugnatâ." Consensu omnium delectus decernitur habeturque.— Quum consules in concione pronunciâssent, "Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die primâ luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probâssent causam:" omnis juventus adfuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeò maturè perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quartâ diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellâssent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora demicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippâ, penes collegam erat: et prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit; unde quum eâdem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est; momentoque temporis in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipâsset hostes; ni suo proprio eum prœlio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi verò Sulpicius, negare "cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis" vociferans, "ni equestre prœlium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam; non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset." Haud surdis auribus dicta: impressione unâ totum equitatum fudere, magnam vim ex equis precipitavere,

ipsos equosque spiculis confodere; is finis pugnæ equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies; nuncius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Æquos. In media primùm acie vinci cœpti, quâ permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ meliùs res geri, quàm apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem; ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quinctio venit, victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus prædâ potiretur. Victor Agrippa cum matua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit; ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt; prædâque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio; nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne etiam, si impetrâssent, magis hominum ratio, quàm meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam, ex hostibus partam turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certâssent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magnâ contentione actum; jamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, "Si licet," inquit, "consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar." Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, "prodi publicam causam," submoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut ferè semper reguntur à multitu-

dine magis, quàm regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, "Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se vetustate obliteratam, ceterùm suæ memoriæ infixam, afferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, capitisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolanâ re, eum se à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, quâ unâ posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret."

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt; cum his circumire tribunos, orare, "Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuriâ sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quàm quæ estimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari; hoc socios audire; hoc hostes; quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hoc fore imagine Scaptium; populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienæ personam laturum; quem enim hoc privatæ rei judicem fecesse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum." Hæc consules, hæc Patres vociferantur; sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bono causæ levatur dedecus judicii; idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

LIBER QUARTUS.

EPITOME.

I. &c. LEX de connubio Patrum et plebis à tribunis plebis contentione magnâ, Patribus repugnantibus, perlata est. VI. VII. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratûs administratæ sunt. VIII. Item censores tunc primùm creati sunt. XI. Ager Ardeatibus populi Roma ni judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. XII. XIII. &c. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius, eques Romanus, frumentum populo suà impensâ largitus est; et, ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans à C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est. XVI. L. Minucius index bove auratâ donatus est. XVII. XVIII. Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. XIX. XX. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit. XXIV. Mam. Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. XXXI. &c. XXXIV. Fidenæ in potestatem redactæ, èoque coloni missi sunt; quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, à Mam. Æmilio dictatore victi sunt, et Fidenæ captæ. XLV. Conjuratio servorum oppressa est. XLIX. L. Postumius tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. LIX. Stipendium ex ærario tum primùm militibus datum est. LX. LXI. Res præterea gestas adversus Volscos et Fidenates, et Faliscos, continet.

I. HOS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus; nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; quâ contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: et mentio, primò sensim illata à tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, "ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus vellet, consules faciendi." Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres. Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Vejentes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere; adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bel-

lorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi summâ apparari jubent; si quo intentiùs possit, quam T. Quinctio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, "nequicquam territando consules avertere plebem à cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros; antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;" et confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, "jam ultrà ferri posse furores tribunicios; ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quàm foris. Id adeò non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis, quàm consulum, culpâ accidere; cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatûs ipsi à patribus accepissent, quam liberis udituri essent; ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quàm felices seditiones, tam honorari seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret, cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quòd omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; et primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentâsse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubiè ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore; ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eò recidere; et se milliès morituros potiùs, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinâssent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrâsset, futuram, primò quamlibet dimicationem subituros fuisse

potiùs quàm eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse; finem non fieri. Posse in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse? aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiúsque sèrò, quàm nunquam obviàm eundum audaciæ temeritatique. Illine ut impune primò discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hostes tantùm non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum; quid esse aliud, quàm minari, se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis et Æquis et Vujentibus allaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quàm adversus hostium arma."

III. Quum maximê hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit; "Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui unâ secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem et antè videor animadvertisse: nunc tamen maximè, quòd adeò atroces in has rogationes nostras coorti sunt; quibus quid aliud quàm admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet; nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimis. Alterâ nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus; ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modo penè in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? et perinde hoc valet, plebius ne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant; quòd spiratis, quod vocem mittitis, quòd

formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus antè fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. Deinde Tarquinium, non Romanæ modo, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captivâ Corniculanâ natum, patre nullo, matre servâ, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidîerint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, post reges exactos, ex Sabînis non in civitatem modò accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatûs spes erit? Utrùm tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio, similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiùsque decemviris, teterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. "At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res Nova institui debet? et, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant; ab Numa Pompilio creati sunt; census in civitate et descriptio centuriarum classiumque non erat; ab Ser. Tullio est facta. Consules nunquam fuerant; regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat; apud patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant; institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et è republica sustuli-

mus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe conditâ in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium, Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest, quàm partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quàm exsilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quum plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo è Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret; patriciorum ista libido est; nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset. Verùm enim verò lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est; cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminæ convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissime vincula conjicitis, quâ dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi; nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero simus; nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

V. "Deinque, utrùm tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrùm vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem; an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cæpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si

non, quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis; an ideò non est dimicatum, quòd, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites; animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate famâ bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturos pro superbis dominis, cum quibus nec in republica honorum, nec in privata connubii societas est."

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, "cur plebeium consulem fieri non oporteret?" ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen respondit, "quòd nemo plebeius auspicia haberet; ideòque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur." Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quòd auspicari, tanquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse; nec antè finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam posituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro rogatione sua, summâ vi pugnant, et, crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant; apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos; Quinctiorum, Cincinnatique, et Capitolini, sententiæ abhorrebant à cæde violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eò deducta

res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur; eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. Quibus indictis, extemplo, quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quàm maximè tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati cœpere; ut patricios desperatio primò, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret; postremò coacti tamen à primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto judicio esse; tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quòd ratio habita plebiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit?

VII. Anno trecentesimo decimo, quàm urbs Roma condita erat, primùm tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius; quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratûs ejus jus; quia tertio mense, quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quòd C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros, restituto agro, appareret.—Ab senatu responsum est, "judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causâ. Si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodo gaudeant se iræ moderatos; sciantque, Patribus æquè curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset."—Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiere, et interregem creavere; contentio, consu-

leane, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia, tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni præterirentur; tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est; idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur; credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, et in fœdere Ardeatino, et in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintùm consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, "Rem operosam ac minimè consularem suo proprio magistratu egere; cui scribarum ministerium, custodiæque et tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur." Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere; id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatumque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum à primoribus civitatis

spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populis suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque fœdere recenti, auxilium propè eversæ urbi implorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servatâ, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames morbive, quæque alia in Deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebii generis, maximè formâ notam, petiere juvenes: alter virgini genere par tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nullâ re, præterquam formâ, captus; adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit; nobilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat; tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est; postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum; sed vis potentior fuit; namque tutores, inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu factâ virginem ex domo matris rapiunt; adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuriâ juvenem; fit prœlium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit; urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocatâ, obsidere parat: nec ulla species cladesque belli abest; velut contactâ civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum; optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Clœlio, Ardeam venere, et mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius Consul, cum exercitu profectus, tria millia passum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet; quartâ deinde vigiliâ signa profert: cœptumque opus adeò approperatum est, ut, sole orto, Volsci

firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quàm à se urbem, viderent; et aliâ parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat; quâ ex oppido sui commeare posset.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repentè inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, "si solvendæ obsidionis causâ venerit Romanus, abducturum se inde Volscos," ait. Adversus ea consul, "victis conditiones accipiendas esse, non ferendas," respondit; "neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni," jubet, "fatentes victos se esse, et imperio parere; aliter, tam abeuntibus, quàm manentibus, se hostem infensum, victoriam potiùs ex Volscis, quàm pacem infidam, Romam relaturum." Volsci exiguam spem in armis, aliâ undique abscissâ, quum tentâssent, præter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur; et, quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motûs securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit, Clœlio duce Volscorum ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegæ: quia concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quàm certamine, tenuit; quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaque omnis, consulariter acta, verendum penè ipsum magis, quàm honorem, faciebant; eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se

ternebant, (maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tantâ foret curâ subventum) eo impensiùs, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causâ adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum, colonorum, quàm Romanorum, scriptâ, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elva; qui, per minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicâsset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quòd nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dictâ ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequenti anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis à Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam à Potelio quæsita; qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; et, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt; ludibrioque erant minæ tribuni, denunciantis se delectum impediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno propè per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope Deorum omnium resisti potuisset. Cœpere à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu; nam utrumque traditur; et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magis-

tratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quanquam postremò annonæ quoque levatæ haud immeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terrâ marique nequicquam missis, (nisi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est,) nullum momentum annonæ fecisset; et, revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objiciendo iræ populi frumentarios, acerbâ inquisitione aperiret magis, quàm levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissâ, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mœlius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo extemplo, pejore consilio, est aggressus; frumento namque ex Etruria privatâ pecuniâ per hospitum clientiumque ministeria coëmpto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publicâ curâ annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit; plebemque, hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere; et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant; quæ res eum, nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppresso. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minimè opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen; et L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus, nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius, eandem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, "Tela in domum Mœlii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse; tempus agendæ rei nondum stare; cetera jam convenisse; et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Seriùs se penè, quàm tutum fuerit, ne cu-

jus incerti vanique auctor esset, ea deferre." Quæ post quam sunt audita, et undique primores Patrum et priori anni consules increparent, quòd eas largitiones cœtusqu plebis in privato domo passi essent fieri, et novos consules quòd expectâssent, donec à præfecto annonæ tanta res ad se natum deferretur, quæ consulem non auctorem solùm deside raret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, "Consules im meritò increpari," ait, "qui, constricti legibus de provoca tione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrociate vindicandam quantum animi, haberent; opus esse non forti solùm viro sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dic tatorem L. Quinctium dicturum; ibi animum parem tanta potestati esse." Approbantibus cunctis, primò Quinctius abnuere: "et, quid sibi vellent," rogitare, "qui se ætate ex actâ tantæ dimicationi objicerent." Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtu tis esse, quàm in omnibus aliis dicerent, laudibusque hand immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tan dem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive republicæ esset, dictator à consule dicitur; ipse deinde C. Servilium Ahalam magis trum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac mi raculo esset, et Mæliani atque ipse dux eorum in se intent am vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni "qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majes tatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset," rogitarent; missus ab dictatore Ser vilius magister equitum ad Mælium, "Vocat te," inquit "dictator." Quum pavidus ille, "quid vellet," quæreret Serviliusque, "causam dicendam esse" proponeret; "crim enque, à Minucio delatum ad senatum, diluendum; "tum Mælius recipere se in catervam suorum, et primùm circum spectans tergiversari: postremò, quam apparitor jussu ma gistri equitum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiens que, fidem plebis Romanæ implorare: et opprimi se consen su Patrum dicere, quòd plebi benignè fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos su os trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus A hala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati sti patus catervâ patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vo

catum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, "Macte virtute," inquit, "C. Servili, esto, liberatâ republicâ."

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incertâ existimatione facti ad concionem vocari jussit; et, "Mælium jure cæsum," pronunciavit, "etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; quâ cognitâ, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coërcitum esse; nec cum eo tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno, snpplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperâsse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse; ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quàm pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur; jubere itaque, quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere."

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit; id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam trigeminam est donatus, ne plebe quidem invitâ, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit.—

Hunc minucium, apud quosdam auctores, transîsse à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem, motam ex Mæliana cæde, sedâsse, invenio. Ceterùm vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimùm, exemplum à patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certè tentâsse; sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis antè annis lege cautum, ne tribunis collegem cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sex. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potiùs quàm consulum, comitia, haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quàm tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium; ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælatus suffragiis Quinctio Mam. Æmilius, vir summæ dignitatis.— L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clœliam Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus; in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenantibus exceptam; causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum? nec deinde in horrorem versum facinus; propius est, fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientiâ tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum, quietâ plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertiùm, et L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatum.

Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo prœlio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fusis hostibus fuit; et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Æmilium jussit. Is magistratum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum à consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proximâ pugnâ expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra; nec antè in campos degressi sunt, quàm legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita; et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, quâ sequi munimento poterat, vallo interposito; postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variæ fuere sententiæ. Faliscus, procul ab domo militiam ægrè patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam; Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam nón paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd detrectâsset pugnam hostis, animi accessere; posteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnatures frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit signa; ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit; secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nullâ parte legiones Etruscæ sustinuere

impetum Romanorum; eques maximè resistebat; equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximiâ pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris; is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem totâ acie cognôsset, "Hiccine est," inquit, "ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quicquam in terris esse Dii volunt) legatórum manibus dabo." Calcaribus subditis, infestâ cuspide in unum fertur hostem; quem quum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hastâ innisus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit; tum exsangui detractâ spolia; caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, et ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitiâ effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prœlium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus coronâ primùm vallum defendit, intentos deinde hostes in vallum, egressus dextrâ principali, cum triariis repentè invadit; quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens; in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima appellata, sola eâ tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit; averteratque in se à curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum propè solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui; cete-

rum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum Cosso spoliorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem; qui si ea in re sit error, quòd tam veteres annales, quódque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est; nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quòd imbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit; adeò ut quidam annales, velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magsitrum equitum; quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem; ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet; quum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem propè ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossum consulem scripseret.

XXI. M. Cornelio Maluginensè. L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in Agrum Vejentem ac Falsicum ducti; prædæ abactæ hominum pecorumque; hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta; urbes tamen non oppugnatæ, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæstiæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat; et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat; falsis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens; quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterùm magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia; maximè quòd crebis molibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo, duumviris præeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, tan-

tum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modò prædandi causâ quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum; deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collinâ portâ signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quàm in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. A. Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit; is sibi magistratrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce primâ extra portam Collinam adesse jubet; quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere; signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere; eò dictator agmine infesto subit; nec procul Nomento signis collatis, fudit Etruscas legiones; compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit.— Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita: neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modò satis, sed copiæ quoque, abunde ex antè convecto sufficiebat. Ita, expugandi pariter cogendique ad deditionem spe amissâ, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maximè neglecta, quia suâpte naturâ tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit; ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prœlio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso à castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Maccrinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt; ibique primùm census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertiùm. Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt; ceterùm in

tam discrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur; neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubiè sequi linteos placet; et Tubero incertus veri est; sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Vejentibus solùm exterritis metu similis excidii sed etiam Faliscis memoriâ initi primò cum iis belli; quanquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrâssent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Æmilium dictatorem iterum dici jussit; ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore, quàm proximo, conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus esset, negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint; tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materiâ quærendæ bello gloriæ ademptâ, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate, offensus. Concione itaque advocatâ "rempublicam foris gerendam," ait, "tutaque omnia præstanda, Deos immortales suscepisse; se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum; maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram; grave esse, iisdem per tot annos magnâ parte vitæ obnoxios vivere; se legem laturum, ne plus, quàm annua ac semestris, censura esset." Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Et, "ut re ipsâ," inquit, "sciatis, Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictaturâ me abdico." Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægrè passi, Mamercum, quòd magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque

censu ærarium fecerunt quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potiùs ignominiæ intuentem, quàm ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe quum se quisque diutiùs ac sæpiùs subjectum censoribus fore cerneret, quàm censuram gesturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res propè ad interregnum perducta esset, evisere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit; omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fossius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit; ædis Apollini pro valetudine populi vota est; multa duumviri ex libris, placandæ Deûm iræ, avertendæque à populo pestis causâ, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscuè hominum pecorumque pernicie, accepta; famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum et Cumas, postremò in Siciliam quoque frumenti causâ misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque à penuria frumenti, quia antè provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod antè concilium fieret: nequicquam Vejente populo querente, eandem, quâ Fidenæ deletæ sint, imminere Vejis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jamdiu nequicquam imminentès spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei; ibi secreta consilia agitare: queri. "se à plebe adeò spretos, ut quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unqam plebeio ad eum honorem aditus fuerit; multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos plebei; adeò se suis etiam sordere, nec à plebe minùs, quàm à Patribus contemni."—Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: "eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem

iter; si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et parto auxilio imperium quoque adscituram." Placet, tollendæ ambitionis causâ tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere, petitionis liceret causâ. Parva nunc res, et vix seriò agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam; quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis et Volscis Latini atque Hernici nunciârant. T. Quinctius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti: nec ultrâ terror belli est dilatus. Lege sacratâ, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere; ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci, castra communivere; intentiorque, quàm unquam antè, muniendi exercendique militem cura ducibus erat; eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quàm aliàs unquam, rebellarent: et aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat; ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatûs consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregiè usus, "Vos," inquit, "tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis." Quâ voce auditâ, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis secedunt, proque collegio pronunciant, "placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultrà tendant, in vincula se duci eos jussuros." Consules ab tribunis, quàm ab senatu, vinci maluerunt; "proditum à Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciæ potestati consulatum" memorantes; "siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius priva-

to timendum foret?) in vincula etiam duci possent." Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit; is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus; simul edicitur et justitium: neque aliud totâ urbe agi, quàm bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur; ita dubii quoque inclinant ad nomina danda; et Hernicis Latinisque milites imperati; utrinque enixè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio cousule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, quâ eguissent in castris, moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultûs causâ vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modò excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem, habebant; nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus prœliis est; facilè patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nullâ in prœlio justo relictâ spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventûs committunt. Clamor subitò ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars coronâ vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultûs est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit; misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat, Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites; nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem.— Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impiger in tali re præcperet ageretque, præcipit ordine atque agit; illud eximeum consilii animique specimen, et neutiquam vulgatæ

laudis, quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit; qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, priùs penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent; inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore, est exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte alterâ subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quàm genere, jam orbem volventes suos increpans clarâ voce, "Hìc præbituri," inquit, "vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deûm aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est. Hâc, quâ me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant; virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis." Hæc locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, quâ Postumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eóque omne prœlium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur; multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit; non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium propè affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prœlio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant; eodem omnis acies inclinatur.—Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur; eòdem et dictator aliâ parte copias admovet; non segnior oppugnatio est, quàm pugna fuerat.—

Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prœlium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes cœpti; castrisque et his captis, hostes, præter, senatores, omnes venumdati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictaturâ se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt; nec libet credere; et licet, in variis opinionibus; et argumento est, quòd imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nullâ tristi notâ est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collegâ, sine sorte dedicavit: ægrè id passus Quinctius, quum, dimisso exercitu, in urbem redîsset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primùm per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cùm petîssent, et pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in jurgia et seditiones versa.—Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quòd, cur per eos dies à Fidenis afuissent, parum constabat; colonorum additus numerus, ager-

que iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimùm laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes; defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, et primò in agrestes ingruerant servitiaque; urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quàm patrio, colerentur. Iræ adversus Vejentes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit; feciales priùs mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax, facta, quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrùm populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent; omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quòd tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus; ex iis Cossus præfuit urbi; tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quàm plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, peruerunt ad occasionem locum hosti; incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportunè Vejentes; castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere; plus itaque ignominiæ, quàm cladis, est acceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insueta; odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis; et quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab

consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit; et ipse eo magister equitum est dictus. Adeò, simul fortuna civitatis virtute verâ eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minùs regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Vejentes, re secundâ elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prœlio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit; et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores; itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat; accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et justitium in foro, tabernæque clausæ; fiuntque omnia castris, quàm urbi, similiora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, "quòd animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parvâ jacturâ acceptâ, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignaviâ Romani exercitus, sed discordiâ imperatorum, accepta sit, Vejentem, hostem sexies victum, pertimescant, Fidenasque propè sæpiùs captas, quàm oppugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot secula fuerint; eosdem animos easdem corporis vires, eadem arma gerere; se quoque eundem dictatorem Mam. Æmilium esse, qui antè Vejentium Fidenatiumque, adjunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus fuderit; et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit.— Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse: cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitûs Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto meliùs de republica meriti sint, qui se dicta-

torem tertiùm dixerint; quàm eos, qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint."—Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat; dextrâ montibus, lævâ Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quàm pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert; peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, "ne injussu pugnam incipiat; se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum; tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret." Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infandâ cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem; quum repentè, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque; ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit; formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio accito, prœlium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similius quàm prœlio, territum cesserat flammis, accurrit; claráque voce, "Fumone victi," inquit, "velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent." Ad imperium dictatoris mota cuncta acies; faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur; utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem; frenos ut detrahant equis, imperat; et ipse princeps, calcaribus sub-

ditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur; et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert; ea, quæ militem terruerat, species nihil tèrruit equos; ruinæ igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus; qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat; "Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos;" ipse, redintegrato clamora, infert acriùs signa. Quum duæ acies, duo diversa prœlia, circumventos etruscos et à fronte et ab tergo urguerent, neque incastra retrò, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, et equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem; obtruncantur in ripis; alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt; etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant; alterum agmen fertur per castra in urbem: eâdem et Romanos sequentes impetus rapit; Quinctium maximè, et cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prœlio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædum, spe injectâ majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prœlio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venumdatis, exercitum victorem opulentumque prædâ triumphans dictator Romam reduxit; jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere; rem æquè difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc anne; et tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore; nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo,

aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciæ datæ, et Æquis trienni, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Iulus; spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, "quòd, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio; et non modò ad spem consulatûs in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret; eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honorationem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri; neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desîssent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summâ vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petîsse viros domi militiæque spectatos; primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse; desisse postremò præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, quâ id liceat, quod nunquam futurum sit; minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quàm si per indignitatem ipsorum prætereantur."

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes, et, vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestinâ denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebis; ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exîsse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, et jam inde ab incunabilis imbutum odio tribunorum plebisque; tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transactâ re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta; Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod proprius vero est) â campestri agro appellatam. Cepere autem, priùs bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti; deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturnâ cæde adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solùm, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, "Non antè unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse; vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientiâ nec disciplinâ rei militaris cedendum esse." Haud vana attulere; sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia forte evenit, tunquam constantissimâ re, fortunâ fretus, quòd victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit; adeò ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quàm in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe aliàs, virtutem est secuta. Primo prœlio, quod ab Sempronio incautè inconsultéque commissum est, non subsidiis fir-

matâ acie, non equite aptè locato, concursum est; clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset; excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segniùs sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis; altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, et incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur; nondum fuga certa, nondum victoria erat; tegi magis Romanus, quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur; nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat; dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset; qui quum magnâ voce exclamâsset, "ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent;" omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, "Nisi hæc," inquit, "armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam; ostendite Romanis Volscisque, neque, equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares." Quum clamore comprobata, adhortatio esset, vadit altè cuspidem gerens; quacunque incedunt, vi viam faciunt; eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident; restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit; nec dubium erat quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nullâ sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites; nec perrumpere eâdem, quâ transierant, posse; ibi maximè confertis hostibus, quâ viam fecerant; et consul legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitûs fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, alterâ fronte instare Tempanio atque equitibus; qui quum sæpe conati nequîssent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem

fuit; consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: mox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventûs utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumcessus ultra mediam noctem est; quò quum circumsedentibus nunciatum esset castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, quâ quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit; digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, et in castra Romana penetrat; ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petîsset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eò fama pugnæ adversæ castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quàm publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: et ex mœstis paulo antè domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviàm agmini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebi qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, quòd ad Vejos eorum operâ malè pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis removandæ in eos invidiæ. Itaque, advocatâ concione, quum proditam Vejis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœdè castra, vociferati essent; C. Julius, unus ex tribunis, Tèmpanium equitèm vocari jussit: coramque eis, "Sexte Tempani," inquit, "quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inîsse, aut firmâsse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tune ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restitueris que pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus

num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestrâ virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, quâ unâ hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?"

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterùm militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta; "Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se priùs, quàm ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem; postea se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re tripeda loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitûs causâ, loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quàm populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui implêsse;" precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quàm moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul viâ Lavicanâ ad fanum Quietis erat; eò missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum, affectum prœlio ac viâ nocturnâ, excepere. Paulò post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amovens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malè gesta et iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, cui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem milibus æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii, res prosperè gesserat, totam culpam ejus temporis in præ damnatum collegam transferentem, omnes tribus absol-

verunt; profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactæ jam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos et pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit; creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit; quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægrè Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum; itaque modò ad eum conversus, "Ubi illi patricii spiritus, ubi subnisus et fidens innocentæ animus esset?" quærebat; "sub tribunicia umbra consularem virum delituisse;" modò ad collegas, "Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et eversuri tribuniciam potestatem?" Quum illi, "et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse," dicerent, "nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos:" tum Hortensius, "Non videbit," inquit, "plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus." Nec pietas quatuor tribunorum, quàm Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum; quum trepidam tantùm ostendissent aciem Æqui, turpi fugâ funduntur, haud magno consulis decore; itaque triumphus negatur. Ceterùm ob Sempronianæ cladis levatem ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quàm timuerant, dimicatione erat per-

fectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero; quam rem, (ut, præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent) à consulibus relatam, quum et Patres summâ ope approbâssent, cousulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primò et consules et Patres summà ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæquè in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas et agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules, quàm tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremò L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, "desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentiâ curâque exceptam," memorabat "Vejentibus induciis et cunctatione Æquorum stare. Unde si quid increpit terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos; quæ si in unum conveniant, vix Deorum opibus quin obruatur Romana res, resisti posse; quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minùs quatuor quæstores promiscuè de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent."

XLIV. Tribunicia primùm comitia sunt habita; creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertiùm, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii

tribuni plebis, et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum Patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsâ suorum accensi, "Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod antè non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum; non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis. potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profectò in re esse. et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei. Ejus injuriâ queri suos honore dejectos." Itaque quum in ipsum, et innocentiâ tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collegâ M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut depositâ causâ leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, et suæ nocere causæ, quàm publicæ deesse; stetitque in eadem sententia, "Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribuno- fieret, rum, nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat." Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causâ ipse pro se dictâ, nequicquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim milibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amœniorem ingeniumque liberius, quàm virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sanctè potiùs quàm scitè, jussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potiùs ingenti, quàm clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurârunt; populoque ad opem pas-

sim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda cansilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt; idicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, appareret: Tusculanis negotium datum, "advertèrent animos, ne quid novi tumultûs Lavicis oriretur." Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subitò inter tribunos exortum; se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, "Quando nec ordinis hujus ulla," inquit, "nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet; filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam, qui appetunt, consideratiùs concordiúsque, quàm cupiunt, gerant."

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit; decem tribus sorte ductæ sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina cupiditate eâdem imperii multo impensiùs in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni; donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate et usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quàm ad Vejos fuisset: et, velut haud dubiâ clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit; nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco ini-

quo sub hostium castris, quum, quia simulato metu recepe-rat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò trax-isset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quàm fuga oppressi obtruncatique: castraque, eo die ægrè retenta, postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fugâ turpi deseruntur, ducus legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quàm accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; et quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores properè missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse; et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republica, quum multis aliis tempestatibus antè experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat; itaque primo statim prœlio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbàsset, legionum inde signa inferri properè jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fugâ effusâ petîssent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prœlium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciâssent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, coronâ circumdatum, scalis captum ac direptum est.— Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quàm creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportunè senatus, priusquam ab tribunis plebi agrariæ seditiones, mentione il-

latâ de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam; coloni ab urbe mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippâ Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et insequente anno A. Sempronio Atratino tertiùm, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Mæcilius quartum et Metilius tertiùm tribuni plebis, ambo absentes creati; et quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebis cito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve publicè esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen; nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse, "Vetus se ac familiare consilium domo afferre; proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribuniciæ potestatis per collegarum intercessionem. Facilè homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potiùs, quam majestatis, memor adhibeatur oratio.—Pro fortuna illis animos esse; ubi videant, collegas principes agendæ rei gratiam omnem âd plebem præoccupâsse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravatè acclinaturos se ad causam senatûs, per quàm universo ordini cum primoribus se Patrum concilient." Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quòd non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni; suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes à primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam

opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio; in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quàm ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatûs ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur; tum, silentio facto, ii, qui præparati erant gratiâ principum, quàm rogationem à collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipublicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione advocatâ, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maximè ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio antè accepta clades prohibuit Bolanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum; quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperâssent, deserti ab suis, ne memorabilii quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tenatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, quâ Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatûs, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, coloniâque eò deductâ, novis viribus oppidum firmârunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quàm bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus prœliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit; deinde ab hostibus in cives certamen vertit; et, quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam iræ causam exercitui fuisse, quàm quòd in urbe nuper direpta coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit.—

Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolida ac propè vecors; quâ Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; "Malum quidem militibus meis," inquit, "nisi quieverint;" quod auditum non concionem magis, quàm mox Patres, offendit; et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantùm, sed causæ atque universo ordini, essent. neminem ex collegio tribunorum militum sæpiùs, quàm Postumium, in disceptationem trahebat. Tum verò secundùm tam sævum atque inhumanum dictum, "Auditis," inquit, "Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam, quid ut à vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potiùs, quàm populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemuistis modò, voce hujus auditâ, quid id refert? jam si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis."

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. "Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?" Itaque quum fremitus apertè esset, et quæstor P. Sestius eadem violentiâ coërceri putaret seditionem posse, quâ mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor et jurgium oriretur, saxto ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, "habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus." Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis; postremò quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur.

Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant; sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs irâque tribunos militum ex plebe crearet; tendebantque summâ ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit; victoria deinde penes Patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur; qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscîsse mortem satis creditum est, transactâ re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret; "jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur; quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere." Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delenimentum animis Bolani agri divisionem objici; quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule; quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere; minus prædæ, quàm speraverant, fuit; quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerent postero die propè desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestiâ tribunorum quietum excepit tribunis plebis L. Icilius. Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque pub-

licis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defunctâ civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quàm pestilentia, tristior erat; ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt; contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti; maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt; quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit; at ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. M. Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant; Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repentè nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, "quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret;" Mænio contrà vociferante, "si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, "C. Valerio consuli se, damnum aliamque coërcitionem, adversus intercessionem collegæ, delectûs causâ detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse." Hoc decreto consul armatus quum paucis, appellantibus tribunum, collum torsisset; metu ceteri sacramento dixere.

Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam, invisus infestusque consuli erat, impigrè primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit; prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quòd omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum; venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ; itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentiâ jactati; quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quàm propè solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit; et tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægriùs plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa; eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit; et ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis; ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinquoretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeò populo ostentantes? quum affirmâssent, nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi; quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contrà, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere? negare, "Si ea ita sint, liberos tollendos esse; qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro populo, sine imperiis, ac potestatibus relinquantur."—Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumpsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nomi-

nis haberet duces; Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contrà tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent; quum mirâ opportunitate, Volscos et Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur; ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebeios; duo, singuli singulos, sibi consules asservandos assiduâ operâ desumunt; uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant; inclinante deinde se fortunâ ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse; alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribuniciæ actioni adjecit; nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ; pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis; certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset; neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubiè Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatûs petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt; illa pro certo habendo, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum; Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volsco agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent; ita eventu comitiorum Patres vicere; namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam

ferunt à patriciis, (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant) quòd turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum à plebeiis avertissent. Volscos deinde et Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram compulisset, fama affertur summâ vi ad bellum coortos; caput rerum Antiates esse; eorum legatos utrinsque gentis populos circumcisse, castigantes ignaviam, quòd, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et opprimi Verruginis præsidium, passi essent; jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti; nec ipsos modò Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donâsse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quàm res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit; quam rem ægrè passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam; quum primores Patrum, nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatûs tribunos militum, postremò etiam tribunos plebei appellarent, et consulibus quoque ab ea potestatate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebei, læti discordiâ Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbiâ magistratuum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundiâ, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum; donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, "quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem," disseruere; tum Ahala Servilius tribunus militum, "Tacuisse se tamdiu," ait, "non quia incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum civem se cernere sua à publiciis consilia?) sed quia maluerit, collegas suâ sponte cedere auctoritati senatûs, quàm tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, liben-

ter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ; sed, quum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratiâ rempublicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proximâ dicturum; ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum." Quo facto, quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit; uno atque eo facili prœlio cæsi ad Antium hostes; victor exercitus depopulatus Volscùm agrum; castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum; atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros.—Dictator, bello ita gesto, ut tantùm non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quàm gloriâ, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nullâ comitiorum consularium habitâ (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatus, omnium, etiam dignorum, tædium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiâque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala; hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unicâ moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ; quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviàm fuit. Petîere, ne priùs, quàm ipsi senatum Romanum adîssent, Vejos iretur; ab senatu impetratum, quia discordiâ intestinâ laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur; tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio; ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quàm

in tribunis; qui, quia summâ vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nullâ virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatûs; qui legatis repetentibus res, ni facesserent properè urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit; id Patres ægrè passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juventus, "Nondum debellatum cum Volscis esse; modò duo præsidia occidione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur; et, tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari qui omnen Etruriam sit concitaturus." Hæc suâ sponte agitata; insuper tribuni plebis accendunt; "Maximum bellum Patribus cum plebe esse" dictitant; "eam de industria vexandam militiâ trucidandamque hostibus objici; eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii liberè ferendi consilia agitet;" prensantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant; "quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posset?" rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis; quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prœlio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras; quacunque incessere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos; Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes; ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit.— Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, quâ nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia

invasere; ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, et immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit; cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire; quum pronunciatum repentè, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis; quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur; à cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent; ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortunâ opulentum tres exercitus diripuere; eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres verè appellatos; affectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, "Tam id lætum Patribus universis nec prosperum fore, quàm ipsi crederent, consilium specie prima melius fuisse, quàm usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos; neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, maliore conditione alios militare, quàm ipsi militâssent; et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere." His vocibus moverunt partem plebis; postremò, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri; conferre ipsi primi; et, quia nondum argentum signatum erat æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speci-

osam etiam collationem faciebant. Quum senatus summâ fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt; quos quum et à Patribus collaudari, et à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repentè, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum: et, lege perlatâ de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertiùm, M. Æmilius Mamercinus.— Ab his primùm circumsessi Veji sunt; sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Vejentes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitûsque ad Volscum avocatâ bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertiùm, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Natium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta; inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi; præterqui arcem cetera capta; in arcem munitam naturâ globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales; arx deinde obsidebatur; nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto; tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset; ab eo milites per locum arduum accepti cepere; à quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Dirutâ et arce et urbe Artenâ, reductæ legiones ex Volscis, omnisque vis Romana Vejos conversa est; proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Vejentium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quòd ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit; sed eam reges Romani delevere, Cæretumque, non Vejentium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

LIBER QUINTUS.

EPITOME.

II. &c. IN obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt; ea res, quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. VII. Equites tum primùm equis suis mere cœperunt. XV. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. XIX. XX. XXI. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit: XXII. Simu lacrum Junonis Romam transtulit: XXIII. Decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. XXVII. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione factâ, Faliscorum victoriam justitiâ consectus est. XXXI. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est; nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. XXXII. Furius Camillus, quum ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicto esset, in exsilium abiit. XXXIII. &c. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, à senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, XXXVIII. XXXIX. &c. fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat: XLI. Majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes, occiderunt. XLVII. Et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipuè operâ dejecti sunt. XLVIII. Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; XLIX. Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. L. Ædes Ajo Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat, "adventare Gallos." Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. LI, &c. Quod consilium Camillo auctore discussum est. LV. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipularis suis dixerat, "Sta miles; hic optime manebimus."

I. PACE alibi partâ, Romani Vejîque in armis erant tantâ irâ odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longè diversâ ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum; octo, quot nunquam antea creati, M. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertiùm, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Iulius, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contrà

tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quàm ipsius regis; gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiâsque, quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum obiram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repentè abduxit.—Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quòd excelleret arte collendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit; cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis; qui, à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quàm in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum; quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis, animos, "Hoc illud esse" dictitantes, "quòd æra militibus sint constituta; nec se fefellisse, id donum inimicorum veno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatæ militæ causam esse? nullam profectò aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset.—Vexari præterea et subigi multo acriùs, quàm Vejentes; quippe illos hiemen sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terrâ marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque ante reges, neque tribuniciam potestatem, creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut prennem militiam facerent, quod

tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immeritò; non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos; nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem hærere plebeium quem quam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, et cives eorum, non servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: et aliquo tempore anni parentes liberosquè ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus." Hæc, taliaque vociferantes adversarium haud imparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: quam auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantùm, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: "Si unquam dubitatum est, Quirites, utrùm tribuni plebis vestrâ, an suâ, causâ seditionem semper auctores fuerint, id ego hoc anno desîsse dubitari certum habeo; et quum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quòd secundis potissimùm vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, unquam æquè, quàm munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maximè tribuniciæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui et semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus curationem à vobis adhiebantur. Utrùm enim defenditis, an impugnatis plebem? utrùm miltantium adversarii estis, an causam agitis? nisi fortè hoc dictis. "Quicquid Patres faciant, displicet;" sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis benificio ac maleficio abstineri æquum censent; sic vos interdictis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentiâ nostrâ provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audi-

ens atque obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, savere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potiùs comitati Patrum atque obsequio plebis opportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. "Atque ego, hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infectâ re à Vejis exercitum noluerunt, non utile solùm, sed etiam necessarium fuerit, post ea disseram: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solùm, sed etiam in castris, si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse; in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certè orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse æra militibus, quia nunquam data essent; quonam modo igitur nunc indignari possunt quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est; labor voluptasque, dissimillima naturâ, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quærere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fractui sibi rempublicam esse, et lætus stipendium accipit, æquo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est; paulo diutiùs abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non meritò dicat? 'annua æra habes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militiâ semestri solidum te stipendium accipere?' Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur; at nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum patria nobiscum æquum censemus. Aut non suscipi bellum opportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici quàm primùm oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non antè abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Vejis imposuerimus. Si, Hercules, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia: quàm procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu propè urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre

piget; scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellârunt, in pace nunquam fida fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere à nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul afuit, quin violarent.

V. "Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis; agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non à cupiditate solùm ulciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno prædandi, quum sua amiserent, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostras accipimus. Quid? illud, quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repentè volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii dixerunt: castella primò pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt; munitiones non in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua indè auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas testudinesque et alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defungique curâ? Brevis enim profectò res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus; loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ consilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missaros: quantum in illis est, capere Vejos licet; quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis, spatio interposito maturi possit, vel consensu civitatis, ut eo re-

concilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res, quàm inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Vejente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, sibi gratiâ præsentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. "Si, me Dius Fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solùm paratâ victoriâ frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, et quamvis seræ spei exitum exspectare; et, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeóne effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeò molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam navalle bellum, tempestibus captandis et observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profectò, si quis eis hæc objiciat; contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se juxtà hieme atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandâsse tribunis, et meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creâsse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejos tantùm, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrùm tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quàm victoriam, noverit; nec impetu potiùs bella, quàm perseverantiâ, gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ

inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam, quod Vejentibus optatum æquè contingere possit, quàm ut seditionibus primùm urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos; morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor; nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur; adeò quicquid tribunus plebi loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuêtis æqui audire; et, dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud milites agant, et exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ."

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; quum subitò, unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Vejos et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Vejos fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantùm non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentiùs, quàm nocte custodiuntur, patefactâ repentè portâ, ingens multitudo, facibus maximè armata, ingens conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent; quum repentè, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio priùs inter sese habito, senatum adeunt; factâque dicendi potestate, "equis se suis stipendia facturos" promittunt. Quibus quum amplissimis

verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subitò ad curiam concursus fit plebis. "Pedestris ordinis se," aiunt, "nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quò aliò ducere velint; si Vejos ducti sint," negant, "se inde priùs, quàm captà urbe hostium, redituros esse." Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est; non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illâ concordiâ dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatûs. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, "Ut tribuni militares, concione advocatâ, peditibus equitibusque gratias agerent; memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore; placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere;" et equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primùm equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amissa modò restituit opera, sed nova etiam instituit; ab urbe commeatus intentiore, quàm antea, subvehi curâ; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertiùm, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum; his tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vocationibus militum, et Volscos mercatores vulgò receptando, proditis repentè portarum custodibus, oppressum est; minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis meliùs gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat; nam et duces Romani plus inter se irarum, quàm adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propriâ etiam causâ infesti, quòd Fidenati bello se jam antea immiscue-

rant, per legatos ultrò citróque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinatò ad Vejos accessere.— Fortè eâ regione, quâ M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magnâ mole adesse Romani crediderant; eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prœlio castra Romana oppugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste; una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque; is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quàm vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremò, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt; ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis; pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpâ sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, "Non exspectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent." In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere: at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: "Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minas

que vestras, næ ego libenter experirer, quàm non plus in his juris, quàm in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatûs; proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: et collegæ aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinaciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat." Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartùm, M. Furio Camillo iterum, M. Æmilio Mamercino tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta; nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei cooptandis contentio fuit; et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo antè consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecuniâ in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; "ideo æra militibus constituta esse" arguendo, "ut plebis partem militiâ, partem tributo conficerent.— Unum bellum annum jam tertium trahi, et consultò malè geri, ut diutiùs gerant; in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremò ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant." Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, co-

mitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur; postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium; is, "quod petîssent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnâsse," vociferans, "legem Treboniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eò revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum" arguere.—Quum arderent invidiâ, non Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictà, avertunt. "Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Vejos doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se," memorant. "Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quàm fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem et communi fraude patriciorum actam. Ab his et priùs datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi causâ; et nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiâque urbanâ celebrare actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis et ab senatu, et ab populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse; nam et senatusconsulto eos ab republica remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse: et populum Romanum tribunos creâsse, qui

non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutiùs respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædamnatósque, venire ad populi judicium; et existimare, defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus mensibus citiùs privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutiùs tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent.— Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque D. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat et oporteat, non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus manus; satis esse, si occasione ulciscendi læsos armeat."

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ, esset. In hos versa ira populi cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendo opus esset, resque militiæ ita prosperè gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei; namque Vejis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M. Æmilius et K. Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossâque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quàm bella tractabantur; et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat,

quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrì processum est, quàm ut unus ex plebe, usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militumconsul ari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modò, qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, vetus tantùm senator, et ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem credunt; alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoriâ comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediebat, de tributo remiserunt; collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis dies to custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit, adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit: annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistratum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium.— Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit; cujus insanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est; totâ urbe patentibus januis, promiscueque usu rerum omnium in propatulo posito,

notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse; quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis; namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prœlio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii; itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit; repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo pòst jam palantes, veluti fortè oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ absumpsere: et Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum propè major Patribus, quàm belli, cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed propè amissum, cernentibus, summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed Deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubiâ irâ Deûm: quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicatò quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximum M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunus ad Vejos nihil admodum memorabile actum est; tota vis in populationibus fuit. Duo summi

imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena, prædas ingentes egere, nullâ incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant; in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed proprior interpres fatis oblatus senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milities Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, "Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum." Quod primò, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit.—Quumque progressi ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit; qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: "Profectò iratos Deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale proderet; itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; et tacendo forcitan, quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi.—Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, ut quando aqua Albana abundâsset, tum, si eam Romanus ritè emisisset, victoriam de Vejentibus dari; antequam id fiat, Deos mœnia Vejentium deserturos non esse." Exsequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortesque oraculi Pythici exspectandas.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inîerunt.—Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti; quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Vejenti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt; aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major quàm cura, populationis Tarquiniensium fuit; eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est; A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed propè voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus gravesque prædâ Tarquinienses oppressere; multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem eâ pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere: quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximéque Vejens, incerti exitûs erant. Jamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. "Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas; emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito."

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos ritè placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremonias intermissumve solenne Dii arguerent; nihil profectò aliud

esse, quàm magistratus, vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non ritè concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, et interregnum iniretur.— Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset priùs, "ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur." Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: "antea se id Vejentibus negâsse, quia, unde consilium non petîssent super tanta re, auxilium petere non deberent; nunc jam pro se fortunam suam illis negare; maximè in ea parte Etruriæ. Gentem invisitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant." Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat; eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterùm jam tum exactæ ætatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit; "Omen concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tempus utili, memoriâ nostri magistratûs vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis; vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis," inquit, "juvenem," filium tenens, "effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplinâ meâ, vicarium pro me reipublicæ do dicoque. Vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis." Datum id petenti patri;

filiusque ejus P. Licinius tribunus militum, consulari potestate cum iis, quos suprà scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius, morte honestâ temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quàm cladis, acceptum; quæ propè in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. Ægrè ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant; concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ; precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac mœnibus Romanis arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata ritè, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Vejosque fata appetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutaverat imperator mutatus; alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primùm in eos, qui à Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maximè timendus militi esset; deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam antè ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum majore, quàm spe, in agro primùm Nepesino cum Fa-

liscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summâ ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est: non prœlio tantùm fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique prædâ est potitus; cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta; et à procursationibus, quæ multæ temerè inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus; quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die nunquam antè omissum, quàm in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis antè bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodigia largitione caperet, literas ad senatum misit; "Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, patientiâ militum, Vejos jam fore in potestate populi Romani; quid de præda faciendum censerent?" Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret: altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret.—"Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat." Licinius contrà "suspectam et invisam semper eam pecuniam fore," aiebat; "causasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, præbituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos; exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: et sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo propè consenuerint; gratius id fore lætiusque, quod quisque suâ manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius abitrio accipit. Ipsum

dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque; eo delegâsse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit. Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicatò egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, "Tuo ductu," inquit, "Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibique hinc decumam partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tuâ templum accipiat." Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Vejentes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minùs timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspicis dicentis, "qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari," exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operæ pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repentè edidit; et pars aversos in muris invadunt hostes; pars claustra portarum revellunt; pars quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii irruerent, agmine alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multâ jam editâ cæde, senescit pugna:

et dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur; is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti; et ad prædam miles permissu dictatoris discurrit; quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, "ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quàm minimo suo privato incommodo publicòque, populo Romano liceret." Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse; idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectanctibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit; ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis; et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Vejis essent, amoliri tum Deûm dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quàm rapientium, modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lautis corporibus, candidâ veste; quibus deportanda Romam regina Juno assignata erat, venerabundi templum inîere, primò religiosè admoventes manus: quòd id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, attrectare non esset solitus; dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenali joco, "Visne Romam ire Juno?" dixisset, annuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, "Velle," auditam; motam certè sede suâ parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis; quòd decem æstates hiemesque continuas circumcessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quàm accepisset, pos-

tremò, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Vejos captos, quanquam et prodigia procurata fuerant, et vatum responsa, et Pythicæ sortes notæ; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviàm effusis, celebratior, quàm ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modò, sed humanum etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maximè rem clarior, quàm gratior, fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri; atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictaturâ se abdicavit. Agi deinde de Appollinis dono cœptum; cui se decumam vovisse prædæ partem quum diceret, Camillus pontifices solvendum religione populum censerent; haud facilè inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur; tandem eò, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimâsset suam, decumæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis et Æquis venerunt; impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd digni peterent.

XXIV. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertiùm, L. Furium Medullinum quintùm, Q. Servilium tertiùm. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas forte evenit; ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agres-

tium actæ; nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit; pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quò tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera et septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentiâ publicorum privatoremque tectorum ac locorum, præponebant; quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. Ceterùm, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicæ incoli à populo Romano posse. Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut "morituros se citiùs," dicerent "in conspectu populi Romani, quàm quicquam earum rerum rogaretur; quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriæ præferret? sineretque majorem fortunam captis esse Vejis, quàm incolumibus fuerit? Postremò, se relinqui à civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam; et te Sicinium," (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) "conditorem Vejos sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romæ."

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ causâ clamor ortus esset, principes senatûs, primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant; ab horum ætatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: "Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis veriùs, quàm decumæ; quandò eâ se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quòd ex ea tantùm præda, quæ rerum moventium

sit, decuma designetur: urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri." Quum ea disceptatio, anceps senatui visi, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum; cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maximè senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse; absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt; et Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi; ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summâ ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur; propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextùm, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur; differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maximè metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longiùs progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nullâ re aliâ fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditûs, asperis confragosisque circà, et partim arctis, par-

tim arduis viis. Ceterùm Camillus, captivum indícem ex agris secutus ducem, castris multâ nocte motis, primâ luce aliquanto superibus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant; alius exercitus prœlio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusâ fugâ castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent; castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et, oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, prœliaque parva fieri; et teri tempus, neutrò inclinatâ spe; quum frumentum copiæque aliæ ex antè convecto largiùs obsessis, quàm obsidentibus, suppeterent. Videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognitæ rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti; simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur; principum liberos, sicut fere fit, qui scientiâ videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pâce instituisset pueros ante urbem lusùs exercendique causâ producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modò brevioribus, modò longioribus spatiis, trahendo eós à porta, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit; ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: "Falerios se in manus Romanis tradidisse;" "quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit." Quæ ubi Camillus audivit, "Non ad similem," inquit, "tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justéque ea, non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, et ipsos, qui, nec læci, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Vejos oppugnârunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos,

vincam." Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animus est injecta, ut, qui modò, efferati odio irâque, Vejentium exitum penè, quàm Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: "Patres conscripti, victoriâ, cui nec Deus, nec homo quisquam invideat, victi à vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, meliùs nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quàm præsentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit." Camillo et ab hostibus et à civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace datâ, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitiâ fideque, hostibus victis, quum in urbem redîsset, tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longâ unâ nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere; fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quàm suis; qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud

ipsos exercitus et Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Sp. Postumius. Primò rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ib eum, incomposito agmine negligentiùs ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus.—Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocatâ terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, et fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnâssent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quartâ vigiliâ jubet; et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: prœliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud incertius diurno prœlio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum.—Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitâsset aciem, promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultrà sustinuerint impetum Æqui; cædes inde fugientium, qualis ubi irâ magis, quàm virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterritâ civitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis annisi sunt: sed plus suis comitiis plebs valuit; quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavius, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique

civitate in unam eam curam conversâ, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant; colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit; is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatûs pertinebat; neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratûs quisquam arguebat, præterquam quòd, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatûs plebis ira; et pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt; id ægrè passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: "quæ, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublatâ, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quòd illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratûs Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse." Consulesque increpabat, quòd fide publicâ decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatûs auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum verò incitare adversus legem haud desistebat: "ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent, sibi pro aris focisque et Deûm templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum; sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victrice patriâ victam mutari." His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere. "Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissiméque ipsi ac patres eorum dimicâssent, desererent," Capitolium, ædem Vestæ cetera circà templa Deorum ostentantes. "Ne exsulem, extor-

rem populum Romanum ab solo patrio ac diis penatibus in hostium urbem agerent; eóque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Vejos, ne Roma desereretur." Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit, et lege munâ plures tribus antiquârunt, quàm jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantùm, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delentiâ plebe, nihil certatum est, quò minùs consulari comitia haberentur; creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginæ, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus priùs penè, quàm manus consererent. Valerio, quòd perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quò propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit; ob quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbiâ elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus; quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur; consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicâssent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit; ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Volsiniensis provincia evenit:

Salpinates Agrippæ Forio et Ser. Sulpicio. Priùs cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates; mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello eâ conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in Nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humanâ, quæ magistratibus dici juberet, "Gallos adventare." Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, et quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modò monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere; qui, die dictâ ab L. Apuleio tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, "se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse," in exsilium abiit: precatus ab Diis immortalibus, "si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore, desiderium sui civitati ingratiæ facerent;" absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum maximéque vini, novâ tum voluptate, captam. Alpes transisse, agrosque ab Etruscis, antè cultos possedisse: et invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causâ Aruntem Clusinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, et à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent; hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat; ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugna-

rent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primùm Etruscorum, sed multo antè cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante Romanum imperium latè terrâ miraque opes patuere; mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, priùs cis Appenninum, and inferum mare, postea trans Appenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rætis; quos loca ipsa efferârunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit; ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunâque quum suâ, tum publicâ, præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turbâ regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii salutus: Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant; quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nullâ dum viâ (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quânam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quòd allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ

omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent: ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Æduorum: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellârunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) considunt; post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibûs trajecto, non Etruscos modò, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentisimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio; id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum, audirentque, sæpe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat nisi quòd Vejentes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum; legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatûs populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne à quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse; sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potiùs cognosci, quàm armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quàm Romanis similes, habuisset; quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: "Et si novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratum; et, quoniam legatione adversus se maluerint, quàm armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latiùs possideant, quàm colant, Clusini, partem finium concedant: al-

iter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possint, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma?" Romanis quærentibus, et, quid in Etruria rei Gallis esset?" quum illi, "se in armis jus ferre," et "omnia fortium virorum esse," ferociter dicerent, accensis utrinque animis ad arma discurritur, et prœlium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem satis, legati contra jus gentium arma capiunt; nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent; tantum eminebat peregrina virtus Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hastâ, occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissâ inde in Clusinos irâ, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent; vicere seniores, ut legati priùs mitterentur questum injurias postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur; sed, ne id, quod placebat, decernerent in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt; ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartùm, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit.—Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem,

quàm ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes irâ, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente famâ nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit; quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægrè ad undecimum lapidem occursum est, quâ flumen Allia, Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrà circàque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris antè capto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent; nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum rectâ fronte concucurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore; adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat; pavor fugaque occupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus; in reliqua acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem priùs penè quàm viderent, non modò non tentanto certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec

ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites; maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modò præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit; et ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari, quid accidisset; deinde insidias vereri; postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt; ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petîsset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam propè urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est; mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem; mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eâ nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ relictâ manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatûsque robur in

arcem Capitoliumque concedere: armisque et frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec antè deseri cultum eorum, quàm non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utiquo perituræ turbæ: et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in urcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio inserta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant; magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maximè plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum; inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissâ rerum suarum curâ quæ sacrorum secum ferenda, que (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodiâ esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere; cetera, inter se onere partito, ferunt viâ, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; salvo

etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit; et Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat; qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, eâ vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant.—Galli, et quià interpositâ nocte à contentione pugnæ remiserant animos, et quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prœlio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deûm arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta prædâ, petunt; inde rursus ipsâ solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant; ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principium, major propè cunctatio tenebat aperta, quàm clausa, invadendi; adeo haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillionis Diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterùm, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam incendia terroris causâ, si compelli ad deditionem

caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad gectendos hostium animos haberent; nequaquam perindo atque in capta urbe primâ die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solùm concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices; tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quod interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquilior nox diem tam fœdè actum excepit; lux deinde noctem inquietam insecuta est; nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantùm ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum facere in arcem statuunt. Primâ luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur; inde, clamore sublato ac testudine factâ, subeunt; adversus quos Romani nihil temerè nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, quâ signa ferri videbant, eâ robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive faciliùs rati. Medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui propè suâ sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruinâ fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissâ itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id, tempus immemores, et,

quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumpserant, et ex agris per ipsos dies ratum omne Vejos erat, Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrum præberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui mœstior ibi fortunâ publicâ, quàm suâ, quum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortiùs semper, quàm feliciùs, gessissent; repentè audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare; nec secus quàm divino spiratu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus antè talibus conciliis.

XLIV. "Ardeates," inquit, "veteres amici, novi etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrûm conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei nobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum.—Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi.—Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quàm firma, dederit; eo in certamen omne plus terroris, quàm virium, ferunt. Argumento sit clades Romana; patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exignâ resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, primâ vigiliâ capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam; nisi vinctos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui."

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam eâ tempestate esse. Concione dimissâ, corpora curant, intenti, quàm mox signum daretur; quo dato, primæ silentio noctis ad portas Camillo præsto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prœlium, omnibus locis cædes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur; extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit; magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos factâ, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseriti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Vejis posita, inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, "Etruscisne etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?" Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique à Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctnm sustinuere. Tantùm par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta; quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoriâ ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset, quum repentè juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ; ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit; ibique ominibus solenniter peratis, eâdem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium

ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audiciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantùm in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eò convenientibus ex agris, qui à prœlio adverso aut clade captœ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prosperè gesserant: et Cædicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominium quisquam imperium finiret potiùs, quam ipse memor ordinis sui posceret, imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset; adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum propè perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat; ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operàm pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur; inde, quâ proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitûs edit; accepto inde senatûs decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exsilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent eâdem degressus nuncius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu, (quod magis credere libet, non priùs profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam; quòd nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit; namque Galli, seu vestigio notato humano, quâ nuncius à Vejis pervenerat, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxorum ascensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur; quæ res saluti fuit. Namque clan-

gore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui ennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arrep simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri tr dant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ict deturbat: Cujus casus prolapsi quum proximos sterne trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhæreba manibus amplexos, trucidat; jamque et alii congregati te missilibusque saxis proturbare hostes; ruinâque tota prol sa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu re quum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, qu præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum e Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad trib nos, quum et rectè et perperam facto pretium deberetu Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non tribunis solùm militum, sed consensu etiam militari: c universi selibras farris et quartarios vini ad ædes ejus, qu in arce erant, contulerunt; rem dictu parvam ceterùm in pia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se qui que victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus n cessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ej loci, quâ fefellerat ascendens hostis, citati: et quum in om nes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribun militum pronunciâsset; consentiente clamore militum, i unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à ceter abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantib cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrinque custodi esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos R mamque nuncios commeare; et apud Romanos, ab noctu ni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique malo fam utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quu loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab ince diis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem m dò ferente, quum quid venti motum esset; quorum intol rantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æs et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretu jam pigritiâ singulos sepeliendi promiscuè acervatos cum los hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nom ne insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Roman factæ, et colloquia permissu imperatorum habita: in quib quum identidem Galli famem objicerent, eâque necessita ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinion causâ multis locis panis de Capitolio jactatus esse in host

um stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultrà fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Vejis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremò spe quoque jam, non solùm cibo, deficiente, et, quum stationes procederent, propè obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacunque pactitione possent, jussit; jactantibus non obscurê Gallis, haud magnâ mercede se adduci posse, tut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, fœdissimæ per se, adjecta indignatus est; pondera Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intolleranda Ramanis vox, " Væ victis esse."

XLIX. Sed Diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos; nam forte quâdam, priùs quàm infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prœlium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deûm, et conjuges, et liberos, et solum patriæ deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, et naturâ inæquali; et omnia quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli, novâ re trepidi, arma capiunt, irâque magis, quàm consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant, igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli

vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur, et ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiê servavit, quum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentiùs agentibus post incensam urbem, et per se inclinatâ magis plebe ad id consilium; eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primùm, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, "Fana omnia, quòd ea hostis possedisset, restinerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Cæretibus hospitium publicè fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recipissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deûm immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent." Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum et sub Jovis sella poni jussum. Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. His peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, escendit atque ita verba fecit:

LI. "Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his certaminibus eram: et ob eadem hæc, non, si millies senatuscon-

sulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit; quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem; et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et quum, victoribus Gallis, captâ totâ urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quoque et Capitolium deseretur? et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quâm adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultûs exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prosperè evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non antè cepit finem, quàm monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num antè exorta est, quàm spreta vox cœlo emissa de adventu Gallorum? quàm gentium jus ab legatis nostris violatum? quàm à nobis, quum vindicari deberet, eâdem negligentiâ Deorum prætermissum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos ad sedem Jovis optimi maximi, sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui cæci avaritiâ in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et cædem.

LII. "Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum è naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? urbem auspicatò inauguratòque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati, quàm

loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quàm vestrâ, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis ceremoniis potest; et ne omnia generatim sacra omnisque percenseam Deos: in Jovis epulo num alibi, quàm in Capitolio, pulvinar suscipi potest; Quid de æternis Vestæ ignibus signoque, quod imperii pignus custodiâ ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æquilia urbi, quædam vetustiora origene urbis? Et videte, quid inter nos ac majores intersit; illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentiâ casuve prætermissum est. Modò quæ res, post prodigium Albani lacûs, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectæ Vejenti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Juno regina, transvecta à Vejis, nuper in Aventino quàm insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Ajo Locutio templum, propter cœlestem vocem exauditam in Nova via jussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, præterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sa-

cerdotes, et Vestales tuæ te deserent, Vesta? et flamen peregrè habitando in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicatò agimus omnia ferè intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Cumitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicatò, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Vejosne hæc transferemus? an comitiorum causâ populus tanto incomodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem convenient?

LIII. " Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, nec hîc ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jectari magis causam, quàm veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus.— Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contrà, (nec id mirati sitis priùs, quàm, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi totâ urbe, nunc has ruinas relinquendas noncenserem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est; non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur; hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumcessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco consisceremus, quem tueri non possemus; et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta à vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Vejentes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si totâ urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsu-

latum publicè ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi ædificârunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, ædificare incensa piget? et, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrâssent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. "Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quò transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis, meminisse juvat, quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, et Tiberis, et assueta oculis regio, et hoc cœlum, sub quo natus educatusque essem; quæ vos, Quirites, nunc moveant potiùs caritate suâ, ut manentis in sede vestra, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimiâ propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unicè locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis; tracentisimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; Quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terrâ marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est.—Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est, expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire aliò possit, fortuna certè loci hujus transferri non possit? Hîc Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore; hic, quum auguratò liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi; hic Vestæ ignes, hîc ancilia cœlo demissa, hîc omnes propitii manentibus vobis Dii."

LV. Movisse eos Camillus quum aliâ oratione, tum eâ, quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur; sed rem du-

biam decrevit vox opportuna emissa; quòd, quum senatus, post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex præsidiis revertentes, fortè agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: "Signifer, statue signum: hîc manebimus optimè;" quâ voce auditâ, et senatus, "accipere se omen," ex curia egressus, conclamavit, et *plebs* circumfusa approbavit. Antiquatâ deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est: saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum; prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta formaque urbis sit occupatæ magis, quàm divisæ, similis.

FINIS